

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
« BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ »

Vəliyev Mətləb Xəyyam oğlu

(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri və onun inkişaf
perspektivləri**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisas şifri və adı

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

İş müdafiəyə təqdim etmək üçün

“Beynəlxalq magistratura və

Buraxılmışdır

**doktorantura mərkəzi” mərkəzinin direktoru
dos. Fariz Əhmədov**

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi adı)

Elmi rəhbər: _____

Magistr proqramının rəhbəri:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi adı)

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi adı)

Dos. M.İ. Bərxudarov

Dos. B.N. Manafov

Kafedra müdiri _____

İ.E.D. prof. Hacıyev Ş.H.

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi adı)

BAKİ 2018

Mündəricat

Giriş.....	3
Fəsil I. Regional iqtisadi əməkdaşlığın öyrənilməsinin nəzəri-konsetual əsasları	
1.1 Regional iqtisadi əməkdaşlıq bir iqtisadi kateqoriya kimi.....	6
1.2 Regional iqtisadi əməkdaşlıq iqtisadi artım kontekstində.....	14
1.3 Azərbaycanın regional-iqtisadi əməkdaşlığının inkişaf qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri.....	20
Fəsil II. Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığının kompleks təhlili və qiymətləndirilməsi	
2.1 Azərbaycanın GUAM ölkələrində transregional layihələrin reallaşdırılması kontekstində.....	28
2.2 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə xarici ticarət və investisiya əməkdaşlığının müasir durumu.....	35
2.3 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri sahəsində yeni meyllər və problemlər.....	44
Fəsil III. Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının effektivliyi və inkişaf proqnozları	
3.1 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığının effektivliyinin artırılması imkanları.....	51
3.2 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə ticarət və investisiya əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi yolları.....	57
3.3 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının proqnoz modelləri.....	63
Nəticə və təkliflər.....	71
Ədəbiyyat siyahısı.....	73

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşma ilə yeni transformasiya dövrünə girən iqtisadi proseslər, bütün dövlətlər üçün integrasiyanı qaşısılmaz hala çevirmişdir. Azərbaycan dinamik inkişaf etməkdə və dünya iqtisadiyyatında özünəməxsus rol üstlənməkdədir. Dünya iqtisadiyyatında mövcud durum Azərbaycanın yaxın və uzaq perspektivdə inkişaf strategiyasını həyata keçirməsi üçün “SMART” addımlar atmasını və dünya ölkələri, xüsusilə regional dövlətlərlə əməkdaşlığını gücləndirməsini tələb edir. Bu aspektdən tədqiq edilmiş magistr dissertasiyasının mövzusu qloballaşmış bazar münasibətləri şəraitində xüsusi aktuallıq təşkil edir.

Ümumiyyətlə, geniş müstəvidə baxdıqda regional əməkdaşlıq da daxil olmaqla əməkdaşlığın bütün səviyyələri dövlətlər üçün həm yeni imkanlar yaratdır, həm də yeni problemlər və təhlükələr doğurur. Yaranmış yeni fürsətlərdən əməkdaşlıq çərçivəsində səmərəli istifadə edilməsi, proaktiv fəaliyyət olub yaranabiləcək problem və təhlükələrin qarşısını almağa da köməklik edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın əsas məqsədi və vəzifələri qoyulan problemin aktuallığından irəli gəlir. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanın regional iqtisadi əməkdaşlığını, xüsusilə də GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığını tədqiq etmək, bu təşkilat daxilində Azərbaycanın inkişaf perspektivini gün üzünə çıxarmaqdır.

Qoyulan məqsədlərinə uyğun olaraq tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardır:

- ✓ tədqiqatın aparılma bilməsi üçün əsaslı nəzəri və metodoloji, habelə hüquqi baza yaratmaqla regional iqtisadi əməkdaşlıq prosesinin müasir tələblərini aşkara çıxarmaq,
- ✓ Azərbaycan Respublikasının regional iqtisadi əməkdaşlıq proseslərinə səmərəli qoşulması yollarını müəyyənləşdirmək,
- ✓ Azərbaycan Respublikasının mövcud regional iqtisadi əməkdaşlıqlarını effektiv davam edirməsinin təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etmək.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Problemin öyrənilməsi üçün tədqiqatın predmeti regional iqtisadi əməkdaşlıq prosesidir. Tədqiqatın obyekt isə regional

iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə iqtisadi əlaqələridir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını regional iqtisadi əməkdaşlıqla bağlı alimlərin elmi əsərləri, eyni zamanda regional iqtisadi əməkdaşlıqların formalaşması və təkamülü, bu aspektən milli dövlətlərin və üzv dövlətlərinin mənafelərinin inkişafı və idarə olunması qanunauyğunluqlarını, iqtisadi integrasiya ilə bağlı müasir elmi-nəzəri və praktiki fikir və araşdırmaları əhatə edən yerli və beynəlxalq tədqiqatlar, AR qanunları və normativ aktları, hesabatlar və digər sənədlər təşkil edir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Regionala iqtisadi əməkdaşlıq kompleks xüsusiyyətlərə sahib olduğundan, iqtisadiyyatın hər bir səviyyəsində tədqiq edilmişdir. Bu səbəbdən iqtisadi məktəblərin çoxunun tədqiqat obyektində olmuşdur. Bu alimlərə A. Smit, D. Rikardo, J. Keyns, N. Kaldor, E. F. Heckscher, B. Ohlin, V. Leontev, M. Porter, Rybczynski, P. Samuelson, V. Stopler, B. Beləşa, M. Korden, P. Kruqman, C. Stiqlis, Y. F. Avdokuşin, V. Q. Draqonov, A. S. Filipenko, V. İ. Fomiçev, İ. P. Fominski, A. Kireev, V. Y. Rıbalkin, S. Şişkov başda olmaqla bir çox iqtisadçıları aid etmək olar.

Azərbaycanda bu istiqamətdə dərin araşdırma aparan alimlər sırasına Səmədzadə Z. Ə., Ələsgərov A. K., Nadirov A. N., Bayramov Ə. İ., Əlirzayev Ə. Bərxudarov M. İ., Q., İmanov N. M., Həsənov R. T., Muradov Ə., Qənbərov F. Ə., Əhmədov M. A. və digərlərini xüsusi vergüləmək lazımdır. Bu alimlər çağdaş dövrdə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə yaşanan dəyişiklikləri izləməkdə və mütəmadi tədqiqatlar aparmaqdadırlar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Regional iqtisadi əməkdaşlıq prosesində Azərbaycan iqtisadiyyatının kompleks inkişafı sahəsində bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verən elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır sistem qurulması, Azərbaycanın regional iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığının cari vəziyyətinin analizinin verilməsi təşkil edir.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. İqtisad elmində istifadə edilən metodoloji prinsiplər əsasında regional iqtisadi əməkdaşlıq anlayışı müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyada əldə edilmiş nəticələr və təkliflər təcrübi olaraq ölkəmizin inkişaf endensiyasında əhəmiyyətli ola bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi 3 fəsil, 9 paraqaf, 2 şəkil, 3 cədvəl, 2 qrafikdə ibarət olub 77 səhifdən ibarətdir.

I FƏSİL. REGIONAL İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞIN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1 Regional iqtisadi əməkdaşlıq bir iqtisadi kateqoriya kimi

Cəmiyyətin inkişafının davamlı və stabil olmasının mühüm amillərindən biri dövlətlərin apardıqları iqtisadi əməkdaşlıqdır. Bu əməkdaşlığın təməlinə bir neçə elementlər durur. Ölkələrin iqtisadi və sosial faydaları, ticarət münasibətlərinin artması, ölkələrin iqtisadiyyatlarının artan tempdə inkişafı və s. nəticəsində bir-birlərindən asılılıq dərəcəsinin, yəni qarşılıqlı formada möhkəmlənməsi kimi elementlər aiddir. Ancaq bu münasibətlərin hüquqi təməli, həmin əlaqələrin əsaslandığı rəhbər qanun və müddəaların hazırlanması zəruri şərtidir.

Regional iqtisadi əməkdaşlığın təməlini beynəlxalq hüququn ən mühüm amili hesab edilən əməkdaşlıq prinsipi formalaşdırır. Bu səbədən, əvvəlcə əməkdaşlıq prinsipini anlamağa imkan verən hüquqi aspektin analizini aparmaq lazımdır. Dövlətlərin iqtisadi əməkdaşlığının təməli BMT Nizamnaməsində müəyyən olunmuşdur. Bu nizamnamənin 1-ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun formada, BMT-nin önəmli hədəflərindən ilki, beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlığın reallaşması, habelə iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar səviyyədə beynəlxalq problemlərin həlli yollarının tapılmasıdır [14,s.197].

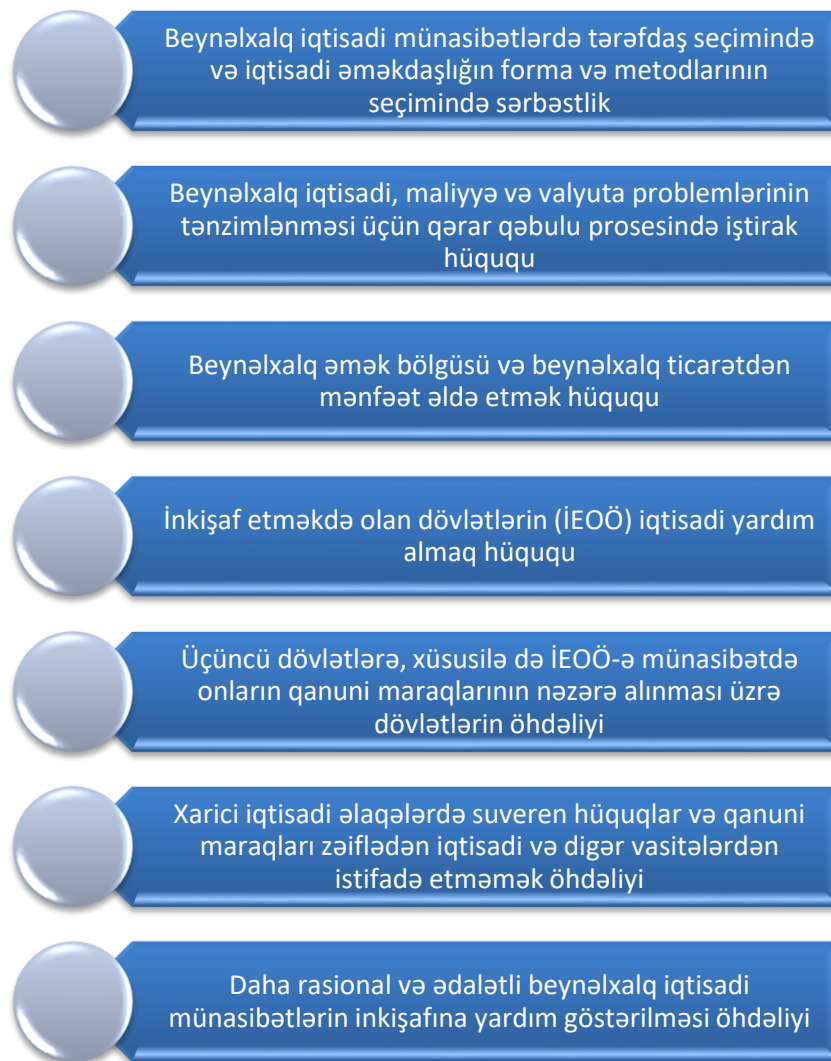
Ümumiyyətlə demək olar ki, əməkdaşlıq anlayışı beynəlxalq hüququn hər bir prinsipinin reallıqda həyata keçməsi forması olaraq 1970-ci ildə qəbul olunmuş “Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında” Bəyannamədə əks olunmuşdur. Həmçinin 1975-ci ildə ATƏM-in Helsinki Yekun Aktında da göstərilmişdir. Adları çəkilən sənədlərdə ölkələrin BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq bir-biriylə çeşidli sahələrdə əməkdaşlı edə bilirlər. Örnək olaraq, Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Bəyannaməni rəhbər tutaraq ölkələr iqtisadi sabillik və inkişaf, habelə əhalinin ümumi həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə kömək üçün bir-birləriylə əməkdaşlıq etməkdə və bu zaman beynəlxalq hüququn mühüm prinsiplərinə əməl etməkdədirlər. Bu baxımdan ölkələr qlobal miqyasda iqtisadi inkişafa kömək üçün əməkdaşlıq etməlidirlər [17,s.235].

Dövlətlərin iqtisadi sahədə əməkdaşlıq vəzifəsi 1974-cü ilin 12 dekabrında “Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri haqqında” Xartiyasında əks olunmuşdur. Həmin Xartiyanın 8 və 9-cu maddələrinə uyğun olaraq ölkələrin bu öhdəliklərini daha faydalı və ədalətli fəyata keçirməsi, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrə kömək etməsi və həmçinin dünya dövlətlərinin hamısı ilə iqtisadi, sosial inkişafına çatmaqla şərtlənir. Dövlətlərin hamısı vətəndaşlarının iqtisadi, sosial, mədəni təkamülü istiqamətində əsas məsuliyyət yüklənən qurumlardır. Bu məqsədlə ölkələrin hamısının sahib olduqları ehtiyatlarından faydalanmaqla, artanyönlü iqtisadi və sosial reformların reallaşması, inkişaf alətləri və hədəflərini seçmək hüququ mövcuddur. Xartiyanın 7-ci maddəsinə əsasən, ölkələrin resurslarından istifadə etməyə mane olan amillərin ortadan qaldırılmasında dövlətlərin hər biri tək və ya başqa ölkələrlə əməkdaşlıq edərək həll etməlidirlər [17,s.9-10].

Regional iqtisadi əməkdaşlıq regional əməkdaşlığın önəmli istiqamətlərindən birini formalaşdırır. Buna baxmayaraq, beynəlxalq iqtisadi hüquq elmində göstərilən regional iqtisadi əməkdaşlıq konsepsiyasının təyin olunması hələ də razılaşdırılmış fikir olaraq qarşımıza çıxmır. Belə ki, regional iqtisadi əməkdaşlıq, ölkələrin və regional təşkilatların beynəlxalq iqtisadi durumunun stabilliyinin sağlamaşdırılmasına, milli maraqların qorunmasına və qarşılıqlı səmərəli hüquqi strukturların təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş, əvvəlcədən razılaşdırılmış iş sistemidir (Bərxudarov, 2002). Dövlətlərin, regional təşkilatların, habelə beynəlxalq hüququn başqa subyektlərinin də özləri aralarındakı iqtisadi əməkdaşlığı beynəlxalq iqtisadi hüququn nizamlama predmetinə aid edir. Bundan başqa, regional iqtisadi əməkdaşlıq, azadlıq, ölkələrin milli suverenliyi, özv dövlətlərin qarşılıqlı şəkildə iqtisadi fayda prinsiplərinə uyğun olaraq dinamik, hərtərəfli təsərrüfat münasibətlərinin məcmusudur [15,s.98].

Regional təşkilatlar, ələxsus ATƏT daxilində iqtisadi fərqliliklərə və uyğun sahədə əməkdaşlığa mübahisələrin önlənməsində və xəbərdarlıq olunması yolunda vacib bir alət olaraq diqqət verilir. Yuxarıda dediyimiz beynəlxalq-hüquqi sənədlərin analizi ölkələrin əməkdaşlığı prinsipinin əhəmiyyətini aşağıdakı hissələrdən təşkil edilməsi haqqında fikir irəli sürməyə imkan verir. Ümumiyyətlə,

əməkdaşlıq prinsipi ölkələrin bəzi hüquq və vəzifələrini təyin edir. Bunlar:

Mənbə: Ковалев А.А. Международное экономическое право и правовое регулирование экономической деятельности. М.: Научная Книга, 2007, с. 10

Regional iqtisadi əməkdaşlığı anlamaq üçün göstərilən bu tərifə əsasən belə bir fikrə gəlmək mümkündür ki, bu münasibətlərin subyektlərini təkcə beynəlxalq hüququn subyektləriylə məhdudlaşdırmaq olmaz. Belə ki, dövlətlərlə bərabər, regional əməkdaşlığın üzvləri dövlətin inzibati-ərazi təşkilatları, habelə hüquqi, fiziki şəxslər aid edilə bilər. Yəni, regional iqtisadi əməkdaşlıq bir konsepsiya olaraq ölkənin təsərrüfat fəaliyyətində yer tutan hər bir üzvünün xarici iqtisadi fəaliyyətini cəmləşdirməkdədir [11].

Ümumiləşdirərək demək olar ki, regional iqtisadi əməkdaşlıq stabil qarşılıqlı

iqtisadi inkişafın həyata keçməsinə və iqtisadi gəlir qazanılmasına istiqamətlənmiş regional sistemin bütün üzvəri arasında beynəlxalq səviyyədə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin qlobal çoxsəviyyəli məcmusudur. Regional iqtisadi əməkdaşlıq ortaqlıq və paylaşma xüsusiyyətli ümumi hüquqi fəaliyyəti təcüm etdirir.

Ümumiyyətlə, regional iqtisadi əməkdaşlıq beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq sisteminin tərkib hissəsidir. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq 4 səviyyədə münasibətləri müəyyənləşdirir.

İlk səviyyəli əlaqələrə beynəlxalq hüququn bir sahəsi olaraq beynəlxalq iqtisadi hüququn tənzimlənməsinin bir hissəsi olan beynəlxalq hökumətlərarası münasibətləri əhatə edir. Dövlətlər və beynəlxalq (və ya regional) təşkilatlar xarici iqtisadi fəaliyyətin vahid tənzimləyici mexanizmini müəyyənləşdirir, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi bazasını və rejimini müəyyənləşdirir.

İkinci səviyyəyə aid edilən münasibətlər xarici tərəfdaşlarla əlaqələr (federasiya subyektləri, fiziki və hüquqi şəxslər, inzibati ərazi vahidləri) daxildir.

Üçüncü səviyyəli münasibətlər federal dövlətlərin xarici iqtisadi əlaqələrini əhatə edir. Bu əlaqələrin əsas məqsədi federal dövlətlərin ayrı-ayrı subyektlərinin iqtisadi inkişafını təşviq etməkdir.

Dördüncü səviyyəli münasibətlərə isə xarici dövlətlərin fiziki və hüquqi şəxsləri arasında münasibətlər daxil olur. Bu cür münasibətlər xarici ticarət müqavilələri bağlayaraq sistemə qazanmağı hədəfləyir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin reallaşması və ya həyata keçirilməsində mühüm rol oynayan bu münasibətlər çox önəmlidir. Birinci səviyyədə, ikinci səviyyədə və üçüncü səviyyədəki münasibətlər ümumi hüquqa təədir, dördüncü səviyyəli münasibətlər isə özəl (xüsusi) hüquqla tənzimlənilir [19,s.14-18].

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi regional iqtisadi əməkdaşlıq əsasən sabitliyin möhkəmləndirilməsinə və regional iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsinə yönəlib. Müasir regional iqtisadi əlaqələr bir çox dövlətlərin milli iqtisadiyyatları arasında iqtisadi münasibətlər sistemidir. Regional əmək bölgüsünü baza alaraq formalaşan regional iqtisadi əməkdaşlıq əmtəə və xidmətlərlə ticarətin praktiki həllini tapır. Regional iqtisadi əlaqələrin qurulması və inkişafı dövlət

iqtisadiyyatları arasında qarşılıqlı münasibətlərin gücləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Ümumiyyətlə regional iqtisadi əməkdaşlıq qlobal iqtisadi fəaliyyətin aşağıdakı sahələrini əhatə edə bilər:

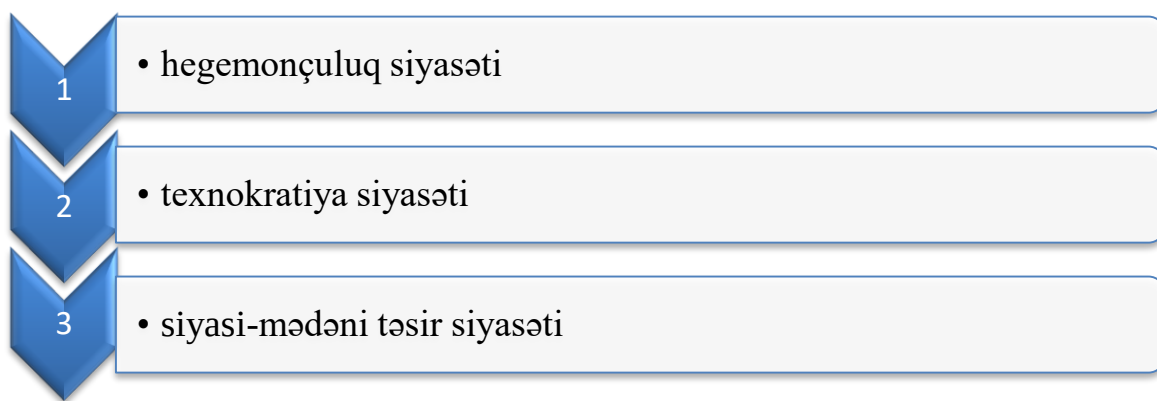

Regional iqtisadi əməkdaşlığın əsas formalarından biri, beynəlxalq ticarət, dünyada mal və xidmət axını ifadə edir. Bu fəaliyyətdə regional mal və xidmət bazarları qurulur. Əmək tədarükü və məşğulluq şərtləri baxımından ölkələr arasındakı fərqlər hökumətlərarası əmək axınlarının yaradılması və inkişafına gətirib çıxarır. Nəticə olaraq regional əmək bazarı yaranır.

Regional iqtisadi əməkdaşlıq dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. Dünya iqtisadiyyatında dəyişikliklər bu əlaqələrin təbiəti və dinamikasına təsir göstərir. Regional iqtisadi əməkdaşlıq yoxsulluq, iqlim dəyişikliyi, energetika resursları və digər problemlər olmaqla müasir çoxmərkəzli dünyanın qlobal problemlərinin aradan qaldırılmasına yönəlib.

İstehsalın inkişafının və əmək bölgüsünün bölüşdürülməsinin legitimliyi regionun iqtisadi əməkdaşlığı kontekstində dünyanın bütün dövlətlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə gətirib çıxarır. Müasir istehsalın regional xarakteri dünya iqtisadiyyatın canlanmasına gətirib çıxarır.

Keçmişdə dünya dövlətlərini təsnif etmək üçün siyasi meyarlar əsas götürülsə də, müasir bazar iqtisadiyyatında dövlətin iqtisadi şəraiti əsas meyarlardır. Ancaq bu o demək deyil ki, ölkələr siyasi meyarlara önəm vermirlər. Əksinə günümüzdə siyasi strategiyaların düzgün müəyyənləşməsi və icrası birbaşa iqtisadi inkişafa təkan verir. Ümumiyyətlə, dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərində siyasi strategiyanın əsas istiqamətləri aşağıdakılardır.

Mənbə: Bərxudarov Mənsur və Məmmədov Nüsrəddin, İqtisadi Təhlükəsizlik, Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2006, 302 s.

Müasir qloballaşma və integrasiya kontekstində aşağıdakı faktorlar regional iqtisadi əməkdaşlığın inkişafına və ümumiyyətlə, dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığa təsir göstərir:

- Elmi-texniki inkişafın intensivləşdirilməsi, yeni texnologiyaların rabitə, nəqliyyat, silahlanma sahələrində yayılması.
- Sənayenin təkamülü və ekoloji əsasların istifadəsi ilə mühüm ekoloji təsir.
- Əhali artımı və daimi yerdəyişmə.
- Ölkələrarası iqtisadi artım arasındakı fərq, xüsusilə zəif və zəngin ölkələr arasında bərabərsizliyin aşağı salınması.

- Ölkələrarası iqtisadi asılılığın inkişafı. Bu faktor hüquqi normalar, həyat tərzı və davranış kodekslərinin yaxınlaşmasına gətirib çıxarır.
- Federasiya subyektlərinin beynəlxalq, habelə regional iqtisadiyyatda rolunun artırılması və daha aktiv iştirakı [17, s.15-17].

Regional iqtisadi əməkdaşlığın inkişafına paralel olaraq, suveren dövlətlərin birliyini təmsil edən iqtisadi integrasiya prosesi, malların, xidmətlərin, maliyyə və əmək resurslarının sərbəst şəkildə hərəkət edə biləcəyi vahid iqtisadi məkan yaratmaq üçün geniş yayılmışdır. Daha dəqiq desək, iqtisadi əməkdaşlığın formalaşması üçün əlaqələndirmə üsulu önəmli ikən, subordinasiya - iqtisadi integrasiyasının əminində əhəmiyyətli (milli tənzimləmə). Bu baxımdan regional iqtisadi əməkdaşlıq kontekstinə baxılması səmərəli olardı. Müasir dünya iqtisadiyyatı bir çox ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının birləşməsi və milli iqtisadiyyatın integrasiyası kompleksidir. Hazırda 85 regional ticarət yönümlü və iqtisadi müqavilə mövcud olub dünya ticarətinin 60%-dən çoxunu əhatə edir. İqtisadi əməkdaşlıq forması kimi azad ticarət zonasını, ümumi bazar, gömrük birliyi və iqtisadi birlikləri aid etmək olar.

Azad Ticarət Zona - iki və ya daha çox dövlətdən ibarətdir olub, qarşılıqlı ticarətdə rüsum və başqa qadağanedici tədbirlərin ləğv edilməsidir. Qeyri-regional ölkələrə gəldikdə, müqaviləyə daxil olan hər bir ölkə ayrı-ayrı ticarət siyasətini tətbiq edir. Gömrük birliyi - azad ticarət zonasında olduğu kimi burada da vergi, rüsum və başqa qadağanedici tədbirlər tətbiq edilmir. Sərbəst ticarət zonasından fərqli olaraq, gömrük birliyi ölkələri üçüncü ölkələr üçün vahid gömrük siyasətini tətbiq edir. Ümumi bazar gömrük bilikləri ölkələrarası qarşılıqlı əlaqələr, əməyin hərəkətinin qarşısını alan və kapital hərəkətinin azalmasına çətinlik yaranan hallarda qurulur. İqtisadi birlik, yuxarıda deyilən əməkdaşlıq vahidlərindən başqa, iştirakçı ölkələr tərəfindən vahid iqtisadi siyasətin tətbiq edilməsini və ölkələrin sosial-iqtisadi proseslərin nizamlaması məqsədilə bir sistem qurulmasını nəzərdə tutmaqdadır.

Ən önəmli və intensiv iqtisadi əməkdaşlıq prosesi 1957-ci ildə Qərbi Avropada Avropa İqtisadi Birliyi, Avropa Kömür və Polad Birliyi və Atom

Enerjisi üzrə Avropa Birliyi ittifaqlarını quran Roma Müqavilələrinin qüvvəyə minməsi ilə yaranmışdır. Maastrixt Müqaviləsinin 1993-cü il noyabrın 1-də qəbul edilməsi ilə Avropa Birliyi rəsmi qaydada Avropa İttifaqı adlandı. Avropa İttifaqından başqa da regional iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatlarını göstərmək olar. Buna ən yaxşı nümunə Şimali Amerikadır.

İqtisadi əməkdaşlıq proseslərinin intensiv inkişaf etmiş olduğu regionlardan biri də Amerikadır. 1989 -cu ilin ilk ayında Amerika və Kanada arasında Azad ticarət haqqında Saziş qüvvəyə girmişdir. Nəticədə, ildə təxminən 200 milyard dollar. İkili ticarətin (ABŞ dollarını) əhatə etmiş olan azad ticarət zonası yaradılıb. Önümüzdəki 10 il daxilində ABŞ və Kanadadakı bütün tarif və tarifsiz məhdudiyyətlər qaldırılmalı idi. Ancaq üçüncü ölkələr ilə ticarətdə hər ölkə ticari siyasətini təyin etdi.

1991-ci ildə iyun ayında, Meksikanın irəli sürdüyü təşəbbüsülə başlamış üçtərəfli danışıqlar 1992-ci ilin 17 dekabrında Şimali Amerika Azad Ticarət Zonasının(NAFTA) qurulması ilə nəticələnmiş Sazişin imzalanmasıyla tamamlandı. Bu saziş dövlətlərin ratifikasiyası bitdikdən sonra 01.01.1994-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Sazişin müəyyən etmiş olduğu əsas müddəalar aşağıdakılar olmuşdur:

- 2010-cu ilə kimi qarşılıqlı olaraq ticarətdə görülən bütün gömrük rüsumlarının ləğvi.
- əmtəə ilə xidmətlərlə qarşılıqlı ticarət zamanı çoxsaylı tarif olmayan başqa maneələrin mərhələli formada qaydaya düşməsi.
- Meksikada Amerikan və Kanada kapital qoyuluşlarının yüngülləşdirilməsi və azalması.
- Amerikan və Kanada banklarının Meksikanın bazarlarında fəaliyyətinin şərtlərinin liberallaşması.
- Amerikan, Kanada və Meksika Arbitraj Komissiyasının qurulması.

Əldə edilmiş razılaşmaların realizəsi əhalisi 378 mln., ümumdaxili məhsulu 10 trln. dollar olan dünyanın ən nəhəng ticarət blokunun yaradılmasına gətirib çıxaracaqdır. ABŞ-ın sahib olduğu iqtisadi gücü, Kanadanın təbii ehtiyatları və

Meksikanın çox ucuz işçi qüvvəsinin birləşdiyi layihə NAFTA olaraq görülmüşdür. Bir müddət NAFTA ilə Avropa İttifaqının birləşdiyi Atlantik Azad Ticarət Zonası yaradılması fikri ətrafında ciddi müzakirələr aparılmışdır. Hərçənd ABD-nin yeni prezidentinin sərt və radikal siyasəti nəticəsində bu danışıqlılqlarda bəzi axsaqlıqlar yaşanmaqdadır.

Regional iqtisadi əməkdaşlığa örnək digər iqtisadi integrasiya birliyi, Asiya və Sakit okean regionunda Asiya-Sakit okeanı İqtisadi Əməkdaşlığıdır. Bu birliyin NAFTA ilə Avropa İttifaqından əsas fərqli cəhəti odur ki, daha qarışıq formalı və çoxtəbəqəli təşkilatdır. Birliyin mühüm fəaliyyəti - özəl sektorun tərəqqisi üçün fəaliyyətlərə yönəlmişdir [16,s.154].

İEOÖ arasında hal-hazırda dünyada çeşidli səviyyədə integrasiya qrupları var. Bunlara nümunə olaraq, And Qrupunu -Boliviya, Kolumbiya, Venesuela, Ekvador, Peru; Cənub Konusun Ümumi Bazarını -Braziliya, Paraqvay, Argentina,Uruqvay, ASEAN-ı -İndoneziya, Tayland, Malayziya, Vyetnam, Kamboca, Laos,Myanma; Qərbi Afrika Dövlətlərinin İqtisadi Birliyini və s. Qeyd etmək olar.

1.2 Regional iqtisadi əməkdaşlıq iqtisadi artım kontekstində

Tədqiqatın ilk paraqrafında regional iqtisadi əməkdaşlığı bir iqtisadi kateqoriya kimi öyrəndikdən sonra bu paraqrafda iqtisadi artım anlayışını və regional iqtisadi əməkdaşlığın bu tendesiyasiyaya təsirini analiz etmək faydalı olacaqdır. Çünki iqtisadi artım mövzusu artıq milli sərhədləri aşmış, beynəlmiləl miqyasda cərəyan edən və tərəf-müqabil ölkələrə xarici iqtisadi əlaqələrin üstünlüklərindən faydalanmağa imkan yaradan, eyni zamanda milli təsərrüfatlara dünya miqyasında gedən qlobal proseslərin (tsiklik böhranlar, iqtisadi tsikllərin sinxronlaşması, valyuta məzənnələrinin qeyri-stabilliyi və s.) neqativ effektlərindən təsirlənən bir indiqatora çevrilmişdir. Bu səbəbdən qısaca iqtisadi artım anlayışına toxunaq.

İqtisadi artım iqtisadi məqsəd olmaqla, əhalinin həyat səviyyəsinin müəyyən edilməsində müəyyənədedici mövqe tutur. İqtisadi artım – makroiqtisadiyyatın

mühüm tədqiqat obyektlərindən biri olub mahiyyəti etibarilə müəyyən dövrdə istehsal edilmiş ÜDM-un faizlə artımı ya da ÜDM-nin adambaşına düşən miqdarını göstərir. İqtisadi artımın əsas məqsədi əhalinin rifah durumunun düzəldilməsi və milli təhlükəsizliyin təminatıdır. Əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması məqsədini aşağıdakı meyarlarda öz əksini tapır [5].

1. Əhalinin adambaşına düşən gəlirlərinin artımı. Həmin göstərici adambaşına düşən milli gəlirin artışı sürətində əks edilməkdədir.
2. Sərbəst vaxtın artışı. Bu, ümumi milli məhsul ya da milli gəlirdə ifadə edilir. Onu qiymətləndirmək məqsədilə işgünü, həftəsi, işçilərin təqaüdə qədər olan ümumi iş stajının və s. dəyişməsinə əks etdirir.
3. Milli Gəlirin əhali arasında müxtəlif təbəqələr arasında bölgüsünün yaxşılaşması. Yəni Milli Gəlirin artışı onun paylanmasıyla yaxşılaşmasıyla müsbət olunmasa, belə artışı münasib hesab oluna bilməz.
4. İstehsal olunmuş məhsul ilə xidmətlərin çeşidinin çoxalması, habelə keyfiyyətin yaxşılaşması. Bu indikator milli gəlirin strukturuna birbaşa deyil, dolayı - tələbin artması vasitəsi ilə təsir edir.

İqtisadi artım bütün dövlətlərin iqtisadi inkişafının əsas mərkəzi problemidir. İqtisadiyyatın tendensiya (meyl) və inkişaf elementləri (istehsalın həcmi, qiymət səviyyəsi, işsizlik səviyyəsi və s.) bütövlükdə iqtisadi həyatın dinamikası, hərəkəti öz əksini iqtisadi artımda tapır. Artım iqtisadi inkişafın əsas bir prosesi kimi iqtisadiyyatda baş verən artma və azalmanın kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinin göstəricisidir. Artım iqtisadiyyatın bütövlükdə, eləcə də ayrı-ayrı sektorlarında inkişafının müsbət dinamikasının, azalma isə mənfi dinamikasının göstəricisidir. Artımla inkişaf edən iqtisadiyyatda illik real məhsul artır. Nəticədə mövcud istehlak tələbinin ödənilməsi və yeni proqramların tətbiqi üçün daha əlverişli şərait yaranır. Əhalinin əmək haqqının yüksəlməsi baş verir. Amma bu halda da ən münasib hal real əmək haqqının artımıdır. Real əməkhaqqı, bəzi illərdəki qiymətlərdən yaranan cari dövrdə, məsələn bir ayda əmək haqqına qazanan mal və xidmətlərin həcmi əks etdirir. Müəyyən zaman dilimində real əmək haqqının indeksi nominal əmək haqqı indeksinin istehlak qiymətlər indeksinə

bölməklə tapılır [5,s.235].

Bazar sisteminə əsaslanan İEO-in təcrübəsi göstərir ki, dövlətin müdaxiləsi olmadan bazar mexanizmi iqtisadi inkişafın optimal həddini öz-özünə tənzimləyə bilmir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi iqtisadi artımın tənzimlənməsi prosesinə təsir göstərir. XX əsrin son onilliklərində ölkələrin əldə etdiyi nailiyyətləri və eyni zamanda uğursuzluqları təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, iqtisadi artım tempi ilə dövlətin təsərrüfat fəaliyyətinin səviyyəsi arasında tərs mütənasib asılılıq mövcuddur. Yəni iqtisadi fəaliyyətə dövlət müdaxiləsinin həcmi artdıqca iqtisadi artım tempi azalır, dövlətin müdaxiləsi azaldıqca isə artır. Ona görə də özəlləşdirmə, sahibkarlıq sahəsində dövlət siyasətinin istiqamətləri və xarakteri iqtisadi inkişafı stimullaşdıran həlledici amillərdən sayılır: dövlətin fəallığının artması iqtisadi artım tempinin azalmasına gətirib çıxarır və daha yüksək iqtisadi artım tempinin təmin edilməsi isə ölkənin iqtisadi həyatına dövlətin müdaxiləsinin azalması nəticəsində mümkün olur. Ancaq bu fikirlə tam razı olmaq olmaz. Belə ki, məsələn, böhran vaxtı ancaq dövlətin müdaxiləsindən sonra iqtisadi artım əldə etmək olar. Hazırda makroiqtisadi tənzimlənmənin əsas məqsədinin milli mənafeləri nəzərə almaqla konkret ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi olmasına baxmayaraq o, müasir dövrdə daha çox kollektiv, dövlətlərarası xarakter kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi daha çox istehsalın ümumi strukturunu istehlakın quruluşuna uyğunlaşdırılmasını tələb edir. İqtisadi inkişafın sürəti ilə keyfiyyəti arasında bəzi təzadlar vardır. Bu səbəbdən bəzi iqtisadçılar dayanıqlı xarakterə sahib olan 2-3%-lik artım sürətini daha məqsədəuyğun görürlər. Eyni zamanda davamlı inkişafa nail olmaq üçün bu günkü problemləri həll etməklə yanaşı, gələcək nəsillərin mənafeyi düşünülməli və görülməli tədbirlərdə bunlar nəzərə alınmalıdır [10].

Bu baxımdan davamlı inkişaf problemi resurslardan səmərəli istifadəni nəzərdə tutur, həm də sosial, iqtisadi, ekoloji problemlərin müxtəlif səviyyələrdə birgə həllini tələb edir.

Ümumilikdə iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün ilk növbədə düzgün

makroiqtisadi siyasət yeridilərək makroiqtisadi problemlər həll olunmalıdır. Makroiqtisadi siyasət, bütünlükdə iqtisadiyyata təsir göstərən alətlər və fəaliyyətlərin məcmusudur. Praktikada makroiqtisadi siyasəti adətən hökumət həyata keçirir və onun təhlili birbaşa hökumətin iqtisadi fəaliyyətinin analizinə dönüşür. İcraedici orqan nümayəndələrinin makroiqtisadi politikası, siyasi parametrlər ya da siyasi vasitələr olaraq bilinən vergi dərəcələri, dövlət xərcləri və hökumətin dotasiyaları ilə tənzimlənir.

Bəzi alimlər düşünürlər ki, bazar iqtisadiyyatı zamanı dövlətin makroiqtisadi nizamlamasına zərurət yoxdur. Başqa bir qisim alim isə əksini müdafiə edir. Bu qrupun fikrincə bəzi göstəricilər - işsizlik ilə inflyasiyada mübarizə iqtisadi inkişafın və iqtisadi artımın sürətlənməsinə səbəb olur [9,s.19].

Makroiqtisadiyyat yalnızca makroiqtisadi faktların görülməsi deyil, eyni zamanda iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin makroiqtisadi politikaya qarşılıqlı asılılığını tədqiq edir. Əslində makroiqtisadi siyasətin vacibliyi onun iqtisadiyyatın effektivliyinə göstərdiyi təsirlə təyin olunur. Başqa aspektdən makroiqtisadi proseslərin yönlərinin seçimində mütəxəssislərin fərqli düşüncəyə sahib olması hökumətin öz politikasına daha məsul yanaşmasını zəruri edir. Belə ki, mütəxəssis rəyində düşüncə çeşidliliyi eyni zamanda qeyri-iqtisadi xüsusiyyət daşıyan sosial-mənəvi dəyərlərin çeşidliliyini də formalaşdırır. Əsas makroiqtisadi problemlər inflyasiya, işsizlik və iqtisadi artım proseslərini əhatə edir [6,s.284].

Beləliklə, iqtisadi artım ilə bağlı tədqiqat onu göstərir ki, dövlət iqtisadiyyata nə tam müdaxilə etməli, nə də “özbaşına” buraxmalıdır. Bu aspektdən regional iqtisadi əməkdaşlığın böyük təsiri var. Çünki ilk paraqrafdan da görüldüyü kimi günümüzdə dünya iqtisadiyyatında mühüm proses qloballaşmayla əlaqəlidir. Bütünlükdə dünya iqtisadiyyatının qloballaşması haqqında mövcud meyarları və amilləri aşağıda göstərilən kimi təsnifləşdirmək olar:

- İqtisadi amil. Bu amil sərmayənin təmərküzləşməsi, fəaliyyətində milli sərhəddi aşır və dünya iqtisadi sferasını mənimsəyən böyük korporasiyaların, firmaların və maliyyə birliklərinin artması aiddir.

- Siyasi amil. Ölkələrin sərhədlərinin getdicə öz əhəmiyyətini itirməsi və bütün resursların azad formada hərəkət etməsinə şəraitin yaranması.

- Beynəlxalq amil. Qloballaşma nəticəsində mühim beynəlxalq hadisələrin tarixlərinə bağlıdır. Bu mövzuda xüsusi olaraq, üç hadisəni; Avropa Birliklərinin 1985-ci ildə Lüksemburqda keçirilmiş və sərmayə, əmtəə, xidmət və əmək qüvvəsinin azad hərəkətini təyin edən Avropa Aktını qəbul etməsi, 1986-cı ildə olmuş Uruqvay Raundu, həmçinin 1990-cı ildə iki alman dövlətinin birləşməsi, Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası ilə Varşava Müqaviləsi Təşkilatında baş verən süqutu qeyd etmişdilər. Yəni, “soyuq müharibənin” bitməsi, Qərblə Şərqlin arasında ideoloji savaşı sonlanması iqtisadiyyatın qloballaşmasında vacib addım hesab edilir.

- Texniki amil, yəni rabitə ilə nəqliyyat vasitələrinin əmtəə, maliyyə resursarı və xidmətlərin tez bir müddətdə yayılması, mübadiləsi üçün fərsətlər yaratmışdır.

- İctimai amil isə adət və ənənələr, ictimai əlaqələrin zəifləməsi, emosional mənada insanların coğrafi mobilliyinə səbəb yaradır [13,s.98].

Yuxarıda göstərilən amillərin təsiri nəticəsində qurulan regional iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatları ölkələrin iqtisadi artım tempini yüksəltməsi üçün onlara böyük fərsətlər yaratmışdır. Belə ki, bu təşkilatların qurulması nəticəsində əmtəə və kapital bazarları liberallaşmış və iqtisadi fəaliyyətin beynəlmilləşməsi güclənmişdir. Qloballaşmanın əsasını mübadilə prosesinin deyil, istehsalın qloballaşması təşkil etməyə başlamışdır. Dünya iqtisadiyyatında ticarətlə istehsal prosesinə mühüm təsirdə olan maliyyə bazarlarının tərəqqisi də xarakterik olmuşdur.

Hazırda regional iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatlarında ticarətin dinamik şəkildə inkişafına imkan yaratmışdır. Belə ki, bu münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində yeni, həmçinin daha qənaətbəxş alətlərdən istifadənin zərurəti meydana çıxmışdır. Beynəlxalq ticarət əsasən çoxtərəfli bazada tənzimlənir. Çağdaş şəraitdə dünya ticarətində çoxtərəfli əsasda tənzimlənmənin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Maraqlı dövlətlərin ticari-iqtisadi münasibətlərdə əsas prinsiplərlə normaların daxil olunduğu müqaviləvi, yəni hüquqi əsasın yaranması.

- Dünya təsərrüfatının mövcud əlaqələrinə təsirdə olan ticari-siyasi alətlər komplekslərinin milli səviyyədə tətbiq edilməsinə münasibətdə razılaşmalara sahib olmaq, ticarət siyasətinin təklikdə istifadəsi imkanları ilə çərçivələrinin təyini.

- dövlətlərarası ticari və iqtisadi mübahisələrin həll olunmasında beynəlxalq institutların qurulması.

- Ticari-iqtisadi münasibətlərin təşkili ilə bağlı təcrübə və informasiyanın mübadiləsi [18].

Regional iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatları məhz bu faktorların diqqət alınmasına və ticarət əlaqələrinin qarşılıqlı inkişafına şərait yaradır.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünya iqtisadiyyatında, baş verən proseslər beynəlxalq səviyyədə ticari-iqtisadi əlaqəni tənzimləyən istər beynəlxalq, istərsə də regional təşkilatların sistemində keyfiyyət aspektindən yeni tələbləri təqdim edir. Məsələn, beynəlxalq səviyyədə dünya iqtisadiyyatının qloballaşması Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) mühüm rol oynadı. 2001-ci ildə noyabrda ÜTT-nin Doha şəhərində baş tutmuş Konfransında Çin ilə Tayvanın bu təşkilatın üzvü kimi qəbulundan sonra ÜTT üzv dövlətlərinin dünya ticarətində sahib olduğu pay 95%-ə çatmışdır [11].

Qeyd etmək zəruridir ki, İkinci Dünya Müharibəsi bitdikdən sonra beynəlxalq ticarətə hökmranlıq edmiş proteksionizm siyasəti zəifləmişdir. Nəticə etibarilə, 1948-2000-ci illərdə dünya ticarəti dinamik qaydada inkişaf edərək, əmtəələrin ixracı miqdarı 346 milyard dollardan 6,3 trilyon dollara, yəni 18 dəfədən yüksək olmuşdur [11].

Regional əməkdaşlığa başqa bir nümunə 1991-ci ildə yaşanmış Sovet İttifaqının süqutuun baş verdiyi dövrdən etibarən keçmiş sosialist ölkələri arasında da əməkdaşlıq proseslərinin meydana çıxmasını göstərmək olar. 1992-ci ildə dekabrda Polşa, Slovakiya, Çexiya, Macarıstan birlikdə Azad ticarətlə bağlı Mərkəzi Avropa Sazişini bağladı. Bu sazişdə sənaye məhsulları üzrə ticarətin sərbəstləşməsi məqsədilə azad ticarət zonasının qurulmasını müəyyən etmişdir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində əldə edilən məhsullara münasibətdə liberallaşma istiqamətində məhdudlaşdırıcı xüsusiyyət daşıyırdı. Bir müddət sonra baş vermiş integrasiyaya Sloveniya; Rumıniya; Bolqarıstan üzv oldu.

Hazırda beynəlxalq ticarətdə liberallaşması əleyhinə yaşanmış fikirlər də formalaşıbdir. Həmin ideyanı dəstəkləmiş alimlərlə mütəxəssislər belə düşünürlər ki, ticarətin liberallaşması və dünya ölkələri üçün açıq olan İEOÖ-lərdə kasıb təbəqədən olmuş əhalinin vəziyyətini getdikcə daha da ağırlaşdırır, yoxsulluğu artırır. Nəticə etibarilə çoxlu varlılar ilə çoxlu kasıbların meydana çıxmasına şərait yaratmışdır. Bu fikir əsassız və izahsız deyildir, beləki, çağdaş ticari-iqtisadi münasibətlərdə liberallaşma bütün təsərrüfat subyektləri üçün bərabər şəkildə rəqabəti istisna edir.

Bu fikirlərdə həqiqət payı olsa belə, regional iqtisadi əməkdaşlıqlar qurularkən, bu təşkilatlara üzv dövlətlər arasında zəruri olduqda təşkilatın statusu və ya fəaliyyəti istiqaməti dəyişdirilə bilər. Ümumiyyətlə, müvafiq sferada iki istiqamətdə iş aparıla bilər. İlki, dövlətlərin milli maraqları və mənafeələrinin təşkilatların normaları üzərində üstünlüyünün təmin edilməsidir. İkincisi isə bütün mülkiyyət haqlarının, habelə əqli mülkiyyət və novator fikir və fəaliyyətlərin bütününü qarşılıqlı şəkildə hüquqa əsaslanaraq tənzimlənməlidir.

1.3 Azərbaycanın regional-iqtisadi əməkdaşlığının inkişaf qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın tsiklik inkişafının fəaliyyəti, qanunauyğunluqları və onun sosial iqtisadi nəticələri məlum nəzəri müddəalardan özünəməxsus surətdə fərqlənir. Belə hesab edilir ki, inkişafda qeyri-sabitlik iqtisadiyyata xas ümumi bir haldır. Onun əsas xarakterik cəhətlərindəndir. İqtisadiyyatı sabitləşdirmək məqsədi ilə müvafiq pul, büdcə, vergi siyasəti yeridilməzsə, enib-qalxmaların istehsalın həcminə, işsizliyə, inflyasiyaya və ədalətli gəlir bölgüsünə mənfi təsiri daha güclü olur [12].

Bu baxımdan qeyri-sabit inkişaf şəraitində həyata keçirilən iqtisadi siyasət

aktiv və ya passiv ola bilər. Bu zaman kapital yığımının optimal nisbətinin müəyyən edilməsi çox vacib məsələlərdəndir. Bildiyimiz kimi, iqtisadiyyatın sabit səviyyəsinin saxlanılması şəraitində istehlakın yüksək səviyyəsinin təmin olunması kapital yığımının normasının qızıl səviyyəsi adlandırılır.

Son illərdə respublikamızda sosial iqtisadi inkişafı faktiki materiallar və bu proseslərin rəsmi dövlət sənədlərində qiymətləndirilməsinə əsasən, onu aşağıdakı mərhələlərə bölürlər:

I mərhələ. İqtisadi artımın və investisiyanın artım sürətinin gücləndirilməsi, ÜDM-nin sürətlə artması.

II mərhələ. İqtisadi inkişafın sürətinin müəyyən dərəcədə sabitləşməsi, iqtisadi siyasətin daha çox iqtisadi artımın kəmiyyət halından onun keyfiyyət halına keçməsinə yönəlməsi.

III mərhələ. Əvvəlki iki mərhələdə yaradılmış maddi texniki, maliyyə resurslarının Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına qovuşması prosesinin güclənməsinə, rəqabət imkanlarının artmasının iqtisadi islahatların sosial yönümünün güclənməsinə səbəb olması.

Ölkədə iqtisadiyyatın həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə xarakterizə edilməsi üçün respublikada inkişaf konsepsiyasının işlənilib hazırlanması zəruridir. İqtisadi artım əhalinin yaşam şəraitinin yaxşılaşdırılmasını təmin etməkdə vacibdir. İqtisadi artım istehsal imkanlarının yüksəldilməsi hesabına və ya mövcud imkanlardan daha səmərəli istifadə edərək tələbatların ödənilməsinə nail olmağa çalışır. İqtisadi artım dedikdə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün kəmiyyətə çox, keyfiyyətə yaxşı əmtəə və xidmətlərin istehsalı başa düşülür. Bu baxımdan Azərbaycan dövləti dünya dövlətləri ilə regional iqtisadi əməkdaşlıqlarını gücləndirməkdə məqsədyönlü addımlar atır.

Belə ki, Azərbaycanda nail olunmağa çalışılan iqtisadi artımla əsas məqsəd cəmiyyətin və onun üzvlərinin artım tələbatını ödəyən maddi nemətlər istehsal etməkdir. Bundan başqa bu məhsulların insanın həyat səviyyəsini keyfiyyətə yüksəltməsi də əsas hədəfdir. Çünki bu hal baş verməzsə iqtisadi artım öz əksini tapmayacaqdır. Azərbaycanda aparılan regional iqtisadi əməkdaşlıqlarla iqtisadi

artım yüksəlməkdə əhalinin maddi nemətlərə olan tələbatının ödənilməsi ilə yanaşı, onun mənəvi tələbatlarının da ödənilməsinə çalışılmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan yuxarıda sadalanan məqsədlərə nail olmaq üçün regional və beynəlxalq səviyyədə fəaliyyətini, o cümlədən beynəlxalq və regional arenada əməkdaşlığını inkişaf etdirərək və möhkəmləndirərək müstəqil dövlət olaraq bəzi birliklərə, xüsusilə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası, Müstəqil Dövlətlər Birliyi və başqa digər önəmli birliklərə üzv seçilmişdir. Azərbaycan Respublikası eyni zamanda GUAM regional təşkilatın təsisçilərindən biri olaraq dünya iqtisadiyyatında sağlam addımlar atmaqdadır [20].

Bu təşkilatlarla çoxyönlü əməkdaşlıq Azərbaycan üçün müxtəlif aspektlərdən əhəmiyyətlidir. Bunun üçün qısa şəkildə bu təşkilatlarla əməkdaşlığa nəzər salaq.

Azərbaycan və BMT

1992-ci ildən Azərbaycanın xarici siyasətində üzv olduğu BMT-yə ölkədə xüsusi əhəmiyyətli təşkilat kimi baxılır. Belə ki, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının Ermənistan və Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı qətnamələrinin qərarları, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının ölkədəki qaçqın və məcburi köçkünlərin çətin vəziyyətlərinin düzəldilməsi məqsədilə göstərdiyi köməkliyi vurğulamaq lazımdır. Azərbaycanda qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə ölkəmizdə ciddi addımlar atılmış, onların sosial vəziyyəti xeyli yaxşılaşdırılmışdır. Dövlət daxilində aparılan proqramlarla yanaşı, BMT-ni də bu yardımda payı olmuşdur. Bundan başqa Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının Azərbaycan-BMT əlaqələri daxilində müxtəlif projelərdə ölkəyə köməkliyi də təsvir edilə bilər. Əlavə olaraq, YUNESKO, YUNİCEF və BMT-nin başqa ixtisaslaşmış qurumlarının fəaliyyəti də nəzərə alınmamalıdır.

Azərbaycan və İKT

1991-ci ildə İKT-yə qoşulduqdan sonra Azərbaycan bu təşkilatın fəal iştirakçısı olmuş və İslam Konfransı Təşkilatı ilə xüsusi əhəmiyyət daşıyan

əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə nail olmuşdur. İslam Konfransı Təşkilatı, Ermənistanı təcavüzkar olaraq tanıyan və qınayan birinci beynəlxalq təşkilat olaraq bilinir. Bu mühüm məsələyə İKT-nin açıq və ədalətli yanaşması bu təşkilatla ölkəmizin əlaqələrinin inkişafına uyğun bir əsas vermişdir.

Azərbaycan – ATƏT

1992-ci ildən Azərbaycan Respublikası Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına (ATƏT) üzvü olmuşdur. Bu təşkilat Avropanın ölkələrinin hamısını əhatə edir və bu kriteriyadan yeganə birlik biki tanınır. Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildə Helsinki Yekun Aktına, 1993-cü ildə Paris Xartiyasına və 1999-cu ildə Avropa Təhlükəsizlik Xartiyasının şərtlərini qəbul etmişdir. Məlum xalq tərəfindən Azərbaycanın qarşılaşdığı çətinliklərin aradan qaldırılması və bunun üçün Ermənistanla Azərbaycan münaqişəsini həlli yolunun tapılmasında ATƏT-lə əməkdaşlıq aparılmaqdadır. Bu əməkdaşlığa dövlətimizin xarici siyasətində xüsusi önəm verilir [8].

Azərbaycan ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu çərçivəsində reallaşdırılan seçkilər sahəsində monitoring projektləri, demokratikləşmə istiqamətində və başqa digər sahələrdə əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan - Avropa Şurası

Avropada qurulan birliklərlə əməkdaşlıq dövlətimizin xarici siyasətində mühüm prioritetlər arasında yer alır. Bu səbəbdən 2001-ci ildən sonra Avropa Şurası ilə əməkdaşlıqda Azərbaycan milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara əhəngləşdirməsi yönündə addımlar atmışdır. Beləliklə, Azərbaycan 15 aprel 2002-ci ildə Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası ilə möhkəm əlaqə qurmuşdur. Azərbaycan 25 yanvar 2001-ci ildə Avropa İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının Qorunması üzrə Konvensiyasını imzalamışdır.

Avropa Şurası daxilində, Azərbaycan nümayəndə heyəti başlıca olaraq bu birliyin Ermənistan və Azərbaycan probleminə dair ədalətli yanaşmasının formalaşdırılmasında məqsədyönlü, habelə məhsuldar fəaliyyətilə diqqəti çəkir.

Azərbaycan - Avropa Birliyi

Avropada daha sıx əməkdaşlığın zəruriliyi baxımından Azərbaycan Avropa Birliyi ilə çoxyönlü qarşılıqlı münasibətlərə girmişdir. Azərbaycan AB ilə əlaqələrini genişləndirərək müxtəlif proqramlar - TACIS, TRACECA və digər layihələr daxilində fəaliyyətini artırmışdır. 1996-cı ildə Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi 1999-cu ildə imzalanmışdır. Bu razılaşma siyasi dialoq, demokratiyanın və iqtisadi əməkdaşlığın qurulmasına və investisiyanın təşviqinə kömək edir. Avropa Birliyinin 2004-cü ildə şərqə yayılması ilə Azərbaycan Cənubi Qafqaz kimi "Genişləndirilmiş Avropa" təşəbbüsünün bir hissəsi kimi AB-nin "Yeni qonşuluq siyasətinə" qoşulmuşdur. Sıralanan addımlar Azərbaycan dövləti ilə Avropa Birliyinin arasında yeni keyfiyyət dövrünün yaranmasına, habelə gələcək iqtisadi, sosial və mədəni əməkdaşlığın yüksəlməsi üçün əsasdır.

Azərbaycan - Antiterror koalisiyası

2001-ci il sentyabrın 11-də Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən idarə olunan beynəlxalq antiterror koalisiyasına üzv olmuşdur. 2001-ci ildə bu birliyə üzv olsa belə, Azərbaycan bu anlayışla əvvəlki tarixlərdən tanışdır. Belə ki ölkəmizin iqtisadi inkişafını daima ləngidən və təəssüflər olsun ki tarix boyu qarşılaşdığı bu terror zülmu onun məqsədlərinə çatmasına əngəl törətmişdir. Bu səbəbdən beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlığını genişləndirməyə səy göstərən ölkəmiz, torpaqlarının terrorist təcavülərindən qorumaq üçün və ölkədə iqtisadi stabilliyi saxlamaq üçün aktiv addımlar atır. Çünki ölkədə asayış və nizam-intizam təmin edilmədən iqtisadi stabilliyə nail olmaq mümkün deyil.

Azərbaycan – NATO

Avro-Atlantik regionda Azərbaycanın təhlükəsizliyinin ən vacib elementlərindən biri kimi tanınan NATO ilə əməkdaşlıq əlaqələrinə toxunduqda, vurğulamaq zəruridir ki, Azərbaycan 1994-cü ildə ilk dəfə Avro-Atlantik Tərəfdaşlıq Şurasında tətbiq edilən “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramına qoşulmaqla bu əməkdaşlığın bir hissəsinə çevrilmişdir. Həmin tarixdən başlayaraq İttifaqın Azərbaycanla əməkdaşlığı uğurla davam etməkdədir.

Planlaşdırma və analiz prosesi və Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramına iştirakdan əlavə, NATO-nun sülhməramlı əməliyyatları çərçivəsində azərbaycanlı əsgərlərin Kosovoda iştirakı ən yaxşı nümunədir. Yəni Azərbaycan beynəlxalq miqyasda dünya dövlətləri ilə əməkdaşlığını yüksəltmək üçün həm maddi, həm də mənəvi dəstəyini əsirgəməməkdədir.

Azərbaycan – MDB

1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycan ölkənin müstəqilliyini gücləndirmək və dostcasına qonşuluq əlaqəsi yaratmaq üçün Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) üzvü olmuşdur. MDB eyni zamanda ətraf aləmin mühafizəsi, elm-texniki sahədə, sosial-mədəni sahədə əməkdaşlıq, qeyri-qanuni dövriyyə, cinayətkarlıqla mübarizə naminə fəaliyyətlərin ahəndarlığının reallaşdırılması və digər sferalarda əməkdaşlığı əhatə edir və bu sahələrdə fəaliyyətlərin reallaşması üçün müəyyən çərçivə kimi xidmət edir.

MDB məkanında müxtəlif əməkdaşlıq müqaviləsi bağlanmışdır. 1996-cı ilin ilk ayında Rusiya Federsiyası, Belarusya Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında Gömrük ittifaqının qurulması ilə bağlı Saziş imzalanmışdır. Yadıllaq Gömrük ittifaqı digər üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid ticarət rejiminin və gömrük ərazisinin birliyini ifadə edir. Həmin ildə aprel ayında Rusiya ilə Belarusya Rusiya-Belarus Birliyi qurması haqqında Müqaviləni imzaladılar. Bu müqavilədə hər iki dövlətin aparacağı iqtisadi və siyasi inteqrasiyanın müəyyən olunması, əmtəənin, xidmətin, kapitalın və işçi qüvvəsinin sərbəst formada hərəkətinin baş verdiyi vahid iqtisadi məkanın formalaşmasını nəzərdə tuturdu.

Azərbaycan – GUAM

1997-ci ildə Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldovanın iştirakı ilə GUAM olaraq yaradılan, sonradan yəni, 1999-cu ildə Özbəkistanın da üzv olması ilə ÖGUAM kimi tanınan təşkilatın yaradıcılarından biri bizim dövlərimizdir. Bu birlik trans-regional birlik olub öz daxilində həm Azərbaycanın, həm də digər üzv dövlətlərin maraqlarını qoruyan mövzularda əməkdaşlığı əhatə edir.

Bu birliyin əhatə etdiyi mövzular geniş olub, siyasi məsələləri, yaranmış və yaranacaq münaqişələrin həlli yollarının ancaq barış təmin edəcək vasiyələrdən

seçilməsi, separatçılara qarşı mübarizdə birlikdə fəaliyyət, sülhün qorunması sahəsində əməkdaşlıq, effektiv və təhlükəsiz nəqliyyat kolidorlarının, Avropa və trans-Atlantik birlikləriylə əməkdaşlıq və birlikdə fəaliyyət, habelə iqtisadi əməkdaşlıq başqda olmaqla müxtəlif məsələləri əhatə edir. Bu məsələlərin əməkdaşlıq çərçivəsində təmini hər bir üzv ölkənin və bütövlükdə regionun inkişafına öz faydasını verir.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək, ölkənin iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün onun iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasının da zəruriliyi vurğulanmalıdır. Ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasına əsas iki çeşid amillər təsir göstərir [4].

Bunlardan ilki təbii amillərdir. Bu qrup amilləri aşağıda sıralananlar aiddir:

- ❑ ölkənin təbii ehtiyatlar,
- ❑ ölkənin yerləşdiyi coğrafi mövqe,
- ❑ ölkənin əmək ehtiyatları və s.

İqtisadi təhlükəsizliyə təsir göstərən ikinci qrup faktorlara birbaşa olaraq ölkədə icraedici hakimiyyətin həyata keçirdiyi siyasəti aid etmək olar. Bu qrupa isə aid olanlar bunlardır:

- ❑ ölkənin iqtisadi quruluşu,
- ❑ idarəçilik metodları,
- ❑ iqtisadi qanunvericilik
- ❑ zəruri iqtisadi biliklər və informasiya sistemi
- ❑ ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə tutduğu mövqe
- ❑ integrasiya və s.

Sıralanan amillər yenidən göstərməkdədir ki, ölkənin daxili iqtisadi inkişafını təmin etməsi üçün onun beynəlxalq aləmlə əməkdaşlığı çox əhəmiyyətlidir.

Bu fəslin ilk iki paragrafında həm regional iqtisadi əməkdaşlıq, həm də iqtisadiyyatın inkişafı və iqtisadi artımın təmin edilməsi üçün bu təşkilatlarla əməkdaşlığın əhəmiyyətlərini vurğulanmışdı. Eyni zamanda xüsusi olaraq qeyd edilmişdi, iqtisadi artım yalnız kəmiyyət deyil, keyfiyyət artımını da əhatə edir.

Bura, iqtisadi rifahla yanaşı, siyasi stabillik, sosial və mədəni tərəqqi daxildir, hansı ki, iqtisadiyyatın davamlı inkişafına birbaşa təsir göstərir. Digər tərəfdən gözdən qaçırılmaması lazım olan nüans insan faktoru ilə bağlıdır. Belə ki, insan amili iqtisadi sistemin ən mühüm elementidir. Buna görə də dövlətin bütün fəaliyyətlərində bu faktor gözdən yayınmamalı, onun inkişafının və iqtisadi artımının təmini üçün bu faktorun inkişafına müsbət təsir göstərən və ya “... *insanın özünün dərk olunmasının yeni modelinin işlənilib hazırlanması olmalıdır.*” [2,s.146].

Ölkəmizin mövcud global iqtisadi sistemdə inteqrasiyasında, habelə regional iqtisadi əməkdaşlığında insanın özünüdərk və səmərəli fəaliyyəti üçün bütün aspektlər qorunmalıdır.

Bu səbəbdən adları çəkilən təşkilatlarla və ya zəruri olduğu halda qurulacaq yeni regional birliklərlə ölkənin ümdə sosial və iqtisadi məqsədlərinə çatmaq naminə əməkdaşlıqlar genişləndirilməyə və sağlamlaşdırılmağa davam etməlidir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN GUAM ÖLKƏLƏRİ İLƏ ƏMƏKDAŞLIĞININ KOMPLEKS TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1 Azərbaycan GUAM ölkələrində transregional layihələrin reallaşdırılması kontekstində

Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan ilə Moldova rəhbərlərinin 10.10.1997 ildə Strasburqda keçirilən görüşündə GUAM adında siyasi-məsləhətləşmə forumu formalaşdırılmışdır.

2001-ci il 7 iyunda GUÖAM üzvü dövlətlərin rəhbərlərinin zirvə görüşü Ukraynanın Yalta şəhərində keçirilmişdir. Bu Sammitdə həmin ölkələrin rəhbərləri Yalta xartiyasını təsdiq etmişdir. Həmçinin bu sənəd bəzi əhəmiyyətli nüansları – birliyin ünvanı, funksional fəaliyyəti, eyni zamanda sədrlik ilə bağlı mövzular həll edilmişdir. Yalta sammiti həmin regional birliyin yaradılmasında yeni bir etap başlatmışdır. Sammit dövründə GUÖAM daxilində əməkdaşlığın yüksəldilməsi istiqaməti, perspektivləri, əhəmiyyətli nəqliyyat dəhlizi olan Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi (TRASEKA) də daxil olmaqla bu ölkələrin torpaqlarından keçən dəhlizlər, bu istiqamətdə infrastrukturun təmini, effektiv fəaliyyət, təhlükəsizliyin təmin edilməsinə aid mövzular müzakirə edilmişdir [32, s.2]. Sammitin sonunda bəz sənədlər, xüsusilə də GUÖAM Yalta Xartiyası, həmçinin Konsulluq məsələləri ilə bağlı qarşılıqlı köməkliyin göstərilməsi haqqında GUÖAM üzvü ölkələrin Konvensiyası imzalanmışdır.

GUAM birliyinin növbəti sammiti Yaltada 2002-ci ildə iyulun 20-də keçirilmişdir. Bu görüşdə iki əhəmiyyətli saziş imzalanmışdır. Bunlarda ilki GUÖAM üzvü dövlətləri əhatə edən azad ticarət zonasının formalaşması ilə bağlı sazişdir. İkinci saziş isə terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq, başqa təhlükəli cinayətlərlə mübarizə istiqamətində GUÖAM üzvü ölkələrin hökumətlərinin bağladığı sazişdir. Üzv ölkələrin münasibətlərinin genişlənməsi və əməkdaşlığın möhkəmlənməsi planını dəstəkləyən GUAM daxilində beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfindən bəzi proqramın xərcləri qarşılanır. Bunlardan ilki, TESIS

daxilində regional əməkdaşlıq proqramı daxilində Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin (TRASEKA) növbəti illərdə inkişafına istiqamətlənmiş bir neçə layihələrin reallaşmasını nəzərdə tutur. Bu baxımdan, GUAM üzvlərinin hamısı TRASEKA proqramında iştirak edirlər [32, s.2]. Digəri isə 23.12.2002-ci ildə qəbul olunmuş GUÖAM-ABŞ sənədinə uyğun olaraq, ABŞ ölkəsinin GUÖAM ölkələri ilə bağlı ticarət, daşıma fəaliyyətində, sərhəd ilə gömrük nəzarətinin qorunmasında, terror təşəbbüsü, mütəşəkkil cinayətkarlıq ilə narkotiklərin paylanması ilə mübarizədə kömək göstərən proqram layihəsidir. Bu layihədə Təşilata üzv olan dövlətlərin sərhəd infrastrukturalarının yaxşılaşdırılması, həmçinin zəruri tikinti fəaliyyətinin baş verməsi, buraxılış məntəqələri ilə bağlı uyğun avadanlığın təmini, işçilər üçün təlimlərin verilməsi, Dünya Bankından kreditlərinin verilməsinə aid təkliflərin verilməsini nəzərdə tutmuşdur.

Layihənin reallaşmasının məqsəd ilə mexanizmləri 04.07.2004 il tarixində Yaltada qəbul edilən ticarət ilə daşımalara kömək layihəsinin reallaşmasına aid Memorandumda əks etdirilmişdir.

Azərbaycan GUAM-ın formalaşması, habelə tərəqqisinə xüsusi xidmətləri görülməyən bir ölkə olaraq təşkilat çərçivəsində çox əhəmiyyətli olan Vaşinqton Zirvəsində 24.04.1999 il tarixində, 07.06.2001-ci il və 20.07.2002-ci ildə isə Yalta Zirvə görüşlərində iştirak etmişdir. Bu zirvələrdən sonra 22.05.2005-ci ildə Kişinyovda hazırlanmış Zirvə Toplantısı təşkilatın üzvləri, yəni dörd dövlətin hamısında demokratik cəmiyyət təşkili, Avropaya adaptasiya, dayanıqlı iqtisadi tərəqqi, regionda sabitlik ilə təhlükəsizlik mövzularına aid yekdil fikirdə olduqlarını göstərmişdir [25]. Ölkə rəhbərləri GUAM çərçivəsində beynəlxalq təşkilatın qurulması zərurətini bildirərək, bunun reallaşdırılması istiqamətində GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasına zəruri tapşırıqlar verilmişdir.

Azərbaycan rəhbərliyi ilə yanaşı digər dövlət rəhbərlərinin mövcud qərarı 2006-cı ildə 22 və 23 mayda Kiyev Zirvə Toplantısında reallaşmışdır. Bu toplantıda GUAM birliyi çərçivəsində Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə Təşkilat, yəni GUAM formalaşmışdır. Bu Zirvə Toplantısında ölkə rəhbərləri GUAM-ın Nizamnaməsini tərtib etdilər. GUAM-ın Nizamnaməsinə əsasən

demokratik dəyərlərin təmin olunması, stabil sosial və iqtisadi tərəqqinin təmini, beynəlxalq səviyyədə və regional miqyasda təhlükəsizliyin qorunması, Avropaya möhkəm adaptasiya, təşkilata üzv olan ölkələrin iqtisadi, sosial istiqamətlərdə əməkdaşlığının möhkəmlənməsi Təşkilatın əsas məqsədləridir. GUAM ölkə rəhbərlərinin təşəbbüsü ilə Kiyev Zirvə Toplantısında imzalanmış “Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə Təşkilat - GUAM-ın yaradılması haqqında Kiyev Deklarasiyası”da bəzi məsələlərin önəmi qeyd olunmuşdur:

1. Demokratiyanın – təmin edilməsi, insan hüquq, haqq və azadlıqlarının verilməsi, dövlətlərdə iqtisadi tərəqqinin və siyasi sabilliyin qorunması, təhlükəsizliyi qorunması;

2. GUAM ölkələrinin daimi sosial və iqtisadi tərəqqinin təmini üçün, dinamik iqtisadi inkişaf, ətraf aləmin mühafizəsi aləti ilə qarşılıqlı əlaqələrinin yaxşılaşdırılması;

3. Dövlətlərin müstəqilliyinə, ərazi bütönlüyünə təhdidlər yaradan və bölgənin iqtisadi inkişafına maneə yaradan, Avropaya adaptasiya prosesinə əngəllər verən həll edilməmiş münaqişələrin tənzimlənməsi məqsədilə aktiv əməkdaşlıq;

4. Beynəlxalq terror fəaliyyəti, ekstremizm ilə aqressiv separatizm daxil olan növlərin hamısı və onlarla əlaqəli olan başqa neqativ hallara qarşı mübarizə istiqamətində əməkdaşlığın möhkəmlənməsi;

5. İqtisadiyyat, ticarət, nəqliyyat sferasında əməkdaşlığın güclənməsi, həmçinin Azad Ticarət Zonası ilə bağlı Sazişin reallaşması.

GUAM təşkilatına üzv olan ölkələrin əməkdaşlığının nəticəsi olaraq Virtual mərkəz və Dövlətlərarası İnformasiya - Təhlil Sistemi (VM\DİTS) layihəsi ilə Ticarətə və Nəqliyyata Yardım (TNY) layihəsi reallaşmaqdadır. TNY layihəsi ticarət ilə nəqliyyat sferasında münasibətlərin genişləndirilməsi və intensivləşdirilməsi, VM\DİTS layihəsi ilə məlumat dəyişimi isə ticarət ilə nəqliyyatın tərəqqisinə, onun səmərəli və təhlükəsiz formalaşmasına dəstək məqsədilə baş tutur. Bu layihələrin ikisi də GUAM-ABŞ Çərçivə Proqramının vacib elementləri görülməkdə və biri digərini tamamlamaqdadır. Bu layihələrin

paralel olaraq reallaşması fikirləşilirdi. VM\DİTS layihəsi daxilində GUAM ölkələrinin hamısında Milli Informasiya-Təhlil Mərkəzi ilə İşçi qrupları yaradılmışdır [33, s.3].

Kiyev Zirvə Toplantısında tərtib edilmiş Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat - GUAM üzvlərinin rəhbərlərinin münaqişələrin tənzimlənməsi üzrə Birgə Bəyannamədə vacib nüanslar göstərilmişdir:

- GUAM ölkələrinin torpaqlarında olan problemlərin həlli təkcə dövlətlərinə suveren hüququnun təmini, sərhəd bütövlüyü ilə beynəlxalq miqyasda bilinən sərhədlərinin toxunulmamazlığı ilə bağlı reallaşa bilər və GUAM daxilində əməkdaşlığın müsbət cəhətlərindən görülməlidir;

- Dövlətlərin torpaqları hərbi işğal mərkəzi ola bilməz;

- Separatçılıq ilə dezintegrasiya perspektivsizdir. Zor və güc tətbiq etmək, etnik təmizləmə, torpaq işğalı, ümumdünya, habelə Avropa dəyərlərinə, barış, demokratiya, sabillik və regional əməkdaşlıq görüşlərinə ziddir;

- Nəzarət altında olmayan torpaqların aid olduqları ölkələrə - yenidən integrasiyası, məcburi köçkünlərin daim yaşadıkları bölgələrə qaytarılması, müxtəlif etnik qrupların ölkələrin beynəlxalq miqyasda bilinən sərhədləri daxilində sülh altında birlikdə həyat sürmələri, vətəndaş cəmiyyətinin tərəqqisi, bu torpaqlarda məhv olmuş infrastrukturun yenilənməsi ilə kommunikasiyaların hər tərəfinin maraqları naminə istifadə olunması ilə GUAM ölkələrinin torpaqlarındakı münaqişələrin həllində həmin ölkələrin, beynəlxalq sferanın səylərinin birləşdirilməsi.

- Köçkün olmuş əhalinin öz torpaqlarına dönməsi, etnik qrupların barış şəraitində birlikdə yaşamaları üçün münaqişə ərazilərinin hərbişəkilləşdirilməsi və bu torpaqlarda BMT ilə ATƏT çoxmillətli sülhsevər güclərin yerləşdirilməsi ilə təhlükəsizliyin təmin edilməsi.

- GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının həmin Bəyanatın maddələrinin reallaşması üçün konkret tədbirlərin tətbiqi.

GUAM ölkələrinin ərazilərində həll edilə bilməyən münaqişələrin çözülməsi məqsədilə bəzi tədbirlər görməkdədirlər. Yəni, onların BMT və digər beynəlxalq

təşkilatlarda birlikdə eyni mövqe bildirərək məqsədyönlü istiqamətdə fəaliyyət göstərmələri istiqamətində razılaşma əldə edilmişdir.

Azərbaycanın sədrliyi ilə GUAM-da 19.07.2007 tarixində Bakı Zirvə Toplantısı keçirilməyə başlamışdır. Bu zirvə 01.07.2008 il Batumidə keçirilən Zirvə Toplantısındanək davam etmişdir.

“GUAM: qitələri birləşdirərək” şüarı ilə baş tutmuş Bakı Zirvə Toplantısı Təşkilatın tərəqqisinin uzunmüddətli məqsədlərini müəyyənləşdirmiş, onun institusional quruluşunu yaxşılaşdırmış və yandaş dövlətlərlə GUAM daxilində əməkdaşlığın avantajları göstərilmişdir. Azərbaycanın Sədrliyi ilə olan dövrdə sıralanan bu strateji hədəflər GUAM-ın 2007-2008-ci illərdə göstərəcəkləri fəaliyyətin istiqamətlərinin formalaşdırmışdır. Azərbaycanın Sədrliyi üzv olan ölkələrin, həmçinin Katibliyin əlaqələndirilmiş çalışmaları ilə GUAM-ın beynəlxalq durumunun yaxşılaşması və Təşkilatın daha mütərəqqi inkişafına səbəb olmuşdur.

Bakı Zirvə Toplantısının başlıca fikrini formalaşdıran regionda integrasiya ilə təhlükəsizlik bölgəsinin yaradılması fikri Azərbaycanın əsas vəzifəsi olmuşdur. Bu zaman aralığında Azərbaycanın qarşısına qoyduğu əsas strateji istiqamət GUAM-ın sahib olduğu regional faydanın yüksəldilməsi, həmçinin ona beynəlxalq səviyyədə köməyin gücləndirilməsi, üzv ölkələrin ümumi maraqlarının uyğunlaşdırılması, Təşkilat içində əməkdaşlıq sisteminin tərəqqi etməsi olmuşdur.

Bakı Zirvə Toplantısında GUAM üzvlərinin Dövlət Başçıları Şurası Təşkilatı daxilində sahələr üzrə başlıca əməkdaşlıq yönlerini tərtib edən GUAM-ın regional Əməkdaşlığının İnkişaf Strategiyası tərtib edilmişdir. Azərbaycanın rəhbərlik etdiyi bir illik Sədrlik dövründə GUAM kifayət dərəcədə səmərəli və fəal olmuşdur.

Azərbaycanın sədrliyi dövründə Bakı Zirvə Toplantısının arxasınca baş tutmuş 27.09.2007 ildə GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının (XİNŞ) iclası Nyu-Yorkda keçirilmişdir. Bundan başqa, GUAM-ABŞ ilə GUAM-Polşa görüşləri, həmin ilin oktyabrın 10-da GUAM+ formatında Vilyusda GUAM-ın fəaliyyətinin onilliyinə aid hazırlanmış Zirvə Toplantısı, oktyabrın 30-da Vaşinqtonda keçirilən

GUAM-ABŞ görüşü xüsusi qeyd edilməlidir. Bu görüşlərlə bitməyən fəaliyyətə nümunə olaraq, noyabrın 29-u Madriddə hazırlanan GUAM XİNŞ-in iclası, 2008-ci ildə dekabrın 4 və 5-i tarixlərində Tokioda keçirilən GUAM-Yaponiya iclası, “GUAM ərazisində uzadılmış münaqişələr və onların beynəlxalq sülh, təhlükəsizlik və inkişafa təsiri” qəbul edilmiş qətnamə layihəsinin BMT-nin Baş Assambleyasında paylaşılmasını, GUAM-Aİ münasibətlərinin gücləndirilməsi məsədilə “GUAM-ın Aİ-də dostları qrupu” olaraq GUAM ilə Aİ üzvlərinin xarici işlər nazirliklərinin nümayəndələri səviyyəsində iclası, 19.03.2008 tarixində GUAM-Avropa Şurası iclasını, aprelin 15 və 16-sə 2008-ci ildə GUAM ölkələrinin torpaqlarında münaqişələrin həll edilməsi prinsipləri, 2008-ci il aprelin 29 və 30-da “GUAM-tranzit”, həmçinin 2008-ci il mayın 29 və 30-da Bakıda keçilən beynəlxalq konfransı olan “GUAM-ın inkişaf strategiyası” ilə digər tədbirləri göstərmək olar.

Azərbaycanın Sədrliyi dövründə Təşkilatın apardığı fəaliyyətə aid detallı informasiya Batumi Zirvə Toplantısında GUAM Dövlət Başçıları Şurasının qəbul etdiyi Hesabatda əks olunmuşdur.

GUAM-ın Zirvə Toplantılarından biri 01.07.2008 tarixində Batumi şəhərində baş tutmuşdur. GUAM-ın Avropanın Şərqi inteqrasiya etməsi başlığı ilə hazırlanmış şuarla keçən Batumi Zirvə Toplantısında Təşkilat üzvü olan ölkələrinin dövlət rəhbərləri GUAM-da nəqliyyat dəhlizinin tərəqqi etdirilməsinə aid bəyanatla çıxış etmişdir. GUAM-da nəqliyyat dəhlizinin ümumi konsepsiyasının tərtibi Təşkilat üzvü ölkələrin hökumətlərinə həvalə edilmişdir.

26.02.2009-cu il tarixində Xarici İşlər Nazirləri Şurasının IX iclası baş tutmuşdur. Eyni zamanda Kiyevdə yerləşmiş GUAM-ın Katibliyinin binasının rəsmi olaraq inauqurasiya tədbiri baş tutmuşdur. Tədbirdə GUAM üzv ölkələrin xarici işlərlə bağlı nazirləri, GUAM-a tərəfdaş üzvlərində nümayəndələr ilə Kiyevdə akkreditə edilmiş diplomatik korpus da iştirak etmişdir.

2010-cu ildə GUAM-ın bir çox sferasını əhatə etmiş işçi və alt-işçi bölmələrin iclasları, eyni şəkildə üzv ölkələrdən olan ekspertlər miqyasında görüşlər daimi keçirilmişdir. Bu görüşlər müddətində üzv dövlətlər həm siyasi,

həm də iqtisadi istiqamətdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün görülə biləcək fəaliyyətlərin barəsində müzakirələr baş tutmuşdur.

29.09.2011 tarixində Varşavada Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat – GUAM-ın üzvlərinin Xarici İşlər Nazirləri Şurasının başqa bir iclası keçirilmişdir. Bu tədbirdə GUAM-ın üzvləri daxilində əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə aid məsələlər geniş müzakirə edilmişdir. Bu görüşün yekunlarına aid əməkdaşlığın perspektivləri, həmçinin Avropaya İntegrasiya ilə bağlı Varşava bəyanatı hazırlanmışdır [33, s.3].

Azərbaycanın GUAM üzvü olan başqa ölkələrlə mütəşəkkil cinayətkarlıq, terrorçuluq, narkotik istehsalı və istehlakının qarşısının alınması, sərhədlərin idarə edilməsi, nəqliyyat dəhlizinin tərəqqisi, turizm və başqa istiqamətlərdə reallaşdırdığı layihələr regionda münasibətlərin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Qeyd etməliyik ki GUAM-ın fəaliyyəti günümüzdə də aktiv davam edir. Belə ki, 2017-ci il 31 may və 2 iyun tarixlərində GUAM-ın Ticarət və Nəqliyməyə Yardım Layihəsi üzrə Rəhbəredici Komitənin növbəti görüşü Naxçıvan şəhərində keçirilmişdir. Bu iclasda üzv olan dövlətlərin gömrük orqanlarının idarəediciləri ilə məsul şəxsləri iştirak etmişdir [34, s.2].

Naxçıvan şəhərində baş tutan bu görüşdən bir gün əvvəl GUAM Ticarət və Nəqliyməyə Yardım Layihəsi üzrə Rəhbəredici Komitənin işçi heyətinin görüşü keçirilmişdir. İşçi heyətinin görüşündə GUAM üzvlərinin birlikdə ticarət ilə nəqliyməyə kömək ilə əlaqədar olaraq gömrük xidmətləri tərəfindən göstərilməsi planlaşdırılan işlərin reallaşma durumu ilə üzvlərin gömrük sərhəd xidmətləri ilə mal və nəqliyyat sistemlərinə aid olan proseslər nəticələrinin qarşılıqlı olaraq tanınması ilə bağlı müqavilənin qüvvəyə minməsi fikri diskusiya edilib. Üzv ölkələr mal ilə nəqliyyat sistemlərinin tranzit keçirilməsinə kömək ilə bağlı müqavilənin, həmçinin hava nəqliyyatında baş verə biləcək gömrük hüquqpozumalarının qarşısının alınmasına aid protokolun layihəsini diskusiya edilmişdir.

2017-ci ildə Ticarət və Nəqliyməyə Yardım Layihəsi üzrə Rəhbəredici Komitənin 26-cı görüşünün Protokolunu imzalayan üzvlər hava nəqliyyatında ola

biləcək gömrük hüquqpozmalarını önləmək üçün birlikdə addım atmaq, bu dövlətlərin gömrük ərazilərindən keçirilən mal ilə nəqliyyat sistemləri ilə bağlı informasiyaların öncədən verilməsi, informasiya dəyişiminin reallaşmasının test rejimində davamı, mal ilə nəqliyyat sistemlərinin qanuniləşdirilməsində elektron imzanın qarşılıqlı tanınması, tətbiqi və s. mövzularda razılıq əldə ediblər. Üzv ölkələr 10-dan çox məsələ üzrə anlaşmalar imzalayıblar.

2017-ci ildə Naxçıvan şəhərində keçirilən bu görüşdə mal ilə nəqliyyat sistemlərinin rəsmiləşdirilməsində elektron imzaların, “asan imza”ların tanınması, eyni zamanda Azərbaycan Rəqəmsal Ticarət Qovşağı layihəsi, bu layihədən istifadə imkanları ilə bağlı diskussiyalar da aparılıb.

2.2 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə xarici ticarət və investisiya əməkdaşlığının müasir durumu

Mustəqil dövlət olaraq Azərbaycan, beynəlxalq hüququn subyekti kimi müasir dünyanın bir hissəsidir. BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İKT, MDB, GUAM, EKO, TDB və digər beynəlxalq və regional təşkilatların üzvüdür. Bir sıra beynəlxalq konvensiyalara qoşularaq, sosial-mədəni baxımdan beynəlxalq strukturlara inteqrasiya xətti yürüdərək, ölkənin təhlükəsizlik mühitinə və beynəlxalq imicinə təsir göstərir [37, s.166].

Azərbaycan üzvü olduğu təşkilatların digər nümayəndələri ilə sıx iqtisadi əlaqələr qurmuşdur. Bu əlaqələrin başında xarici ticarət və investisiya qoyuluşları gəlməkdədir.

2017-ci ilin ilk 9 ayı, yəni yanvar və sentyabr ayları arasında Azərbaycan dövlətində qeydiyyatdan keçmiş hüquqi şəxslər, habelə fiziki şəxslər 187 dünya ölkəsi ilə iqtisadi münasibətlərdə olmuş və ticarət əməliyyatları baş tutmuşdur. Bu münasibətlərdən 112-i ölkəyə Azərbaycan məhsul ixrac etmişdir. 179 ölkədən isə idxal əməliyyatı aparılaraq məhsullar alınmışdır.

Ümumiyyətlə 1991-ci ildən etibarən Azərbaycanda həyata keçirilmiş xarici ticarət aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl 1. Azərbaycanı Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə			
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo
1991	4 002,2	1 881,2	2 121,0	239,8
1992	2 423,8	939,8	1 484,0	544,2
1993	1 353,5	628,8	724,7	95,9
1994	1 430,6	777,9	652,7	-125,2
1995	1 304,9	667,7	637,2	-30,5
1996	1 591,9	960,6	631,3	-329,3
1997	1 575,7	794,4	781,3	-13,1
1998	1 682,6	1 076,5	606,1	-470,4
1999	1 965,1	1 035,9	929,7	-106,2
2000	2 917,3	1 172,1	1 745,2	573,1
2001	3 745,3	1 431,1	2 314,2	883,1
2002	3 832,9	1 665,5	2 167,4	501,9
2003	5 216,6	2 626,2	2 590,4	-35,8
2004	7 131,4	3 515,9	3 615,5	99,6
2005	8 558,4	4 211,2	4 347,2	136,0
2006	11 638,9	5 266,7	6 372,2	1 105,5
2007	11 771,7	5 713,5	6 058,2	344,7
2008	54 926,0	7 170,0	47 756,0	40 586,0
2009	20 824,5	6 123,1	14 701,4	8 578,3
2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2	14 759,6
2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9	16 814,9
2012	33 560,9	9 652,9	23 908,0	14 255,1
2013	34 687,9	10 712,5	23 975,4	13 262,9
2014	31 016,3	9 187,7	21 828,6	12 640,9
2015	21 945,8	9 216,7	12 729,1	3 512,4
2016	17 675,7	8 532,4	9 143,3	610,9
2017 (yanvar-sentyabr)	17221,7	6177,6	11044,1	4866,5

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/trade/>

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi müstəqiliyi ilk illəri ilə müqayisədə günümüzə çox yüksək olmuşdur.

Keçən ilin ticarət dövriyyəsinə nəzər saldıqda isə gömrük təşkilatlarında qeydiyyatdan keçmiş, ancaq gömrük qeydiyyatı tam olaraq yekunlaşmamış və tamamlanmamış ixrac edilmiş xam neft ilə təbii qaz məhsullarının statistik dəyərləndiriliş dəyəri nəzərdə tutulmaqla 2017-ci ilin ilk doqquz aylarında xarici

ticarətin həcmi 17221,7 milyon ABŞ dolları, həmçinin ixracın məbləği 11044,1 milyon dollar, idxalın məbləği isə 6177,6 milyon dollar olmuşdur. Bu ticarət döriyyəsinin sonunda 4866,5 milyon dollar dəyərində müsbət ticarət saldosu əldə edilmişdir. 2017-ci ildəki əməliyyatları əvvəlki ilin, yəni 2016-cı ilin yanvar və sentyabr aralığındakı dövr ilə müqayisə etsək, 2016-cı ildə xarici ticarətin real dəyərlə 9,2 faiz artdığı, yəni faizlə ifadə etsək 11,9 faiz çoxldığı görülür. Bundan başqa 8,3% artan ixracıla yanaşı, idxal 17,6 % yüksəlmişdir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin verdiyi informasiya əsasında qeyd etmək olar ki, ixracın məbləğinin ən böyük hissəsi, yəni 22,2 faizi İtaliya ilə baş tutmuşdur. İtaliyadan sonra Türkiyə ilə ixrac dövriyyəsi 13,1 faiz təşkil etmişdir. İxracı geridə qalan hissəsini, yəni 5,4 faizini Çin ilə iqtisadi münasibələr; 4,8 faizini Rusiya təşkil etmişdir. İsrailə 4,6 faiz; Gürcüstan və Cexiyaya ilə hər biri ayrılıqda 4,3 faiz; Portuqaliya ilə 4,2 faiz; Almaniya ilə 4,1 faiz; Kanada ilə 3,7 faiz; Hindistan və Tayvan ilə hər biri ayrılıqda 3,3 faiz olmuşdur. Ticarətin geridə qalan 22,7 faizlik ixrac dünyanın digər müxtəlif dövlətləri ilə göndərilmiş məhsullar əsasında yaradılmışdır [35, s. 425].

Azərbaycana idxal edilmiş məhsulların məbləğinin ən böyük hissəsi, yəni 16,9 faizi Rusiyanın, ikincisi 14,5 faiz olmaqla Türkiyənin, üçüncü yerdə isə 9,9 faiz olmaqla ABŞ-ın payına düşür. İdxal üzrə sonrakı yerləri 9,7 faiz olmaqla Çin; 5,1 faiz olmaqla Ukrayna; Almaniya isə 4,6 faiz təşkil edir. İdxalda İtaliyanın payı 3,7 faiz; Birləşmiş Krallıq ilə İranla hər biri ayrılıqda 2,8 faiz; Braziliya ilə 2,6 faiz; Norveç ilə 2,0 faiz, Fransa ilə 1,6 faiz olmuşdur. Digər ölkələr ilə idxal 23,8 faiz təşkil etmişdir.

2017-ci ilin ilk doqquz ayında ixracın 1069,4 milyon dollar məbləğində qeyri-neft məhsullarının payına düşmüşdür. Bu göstərici 2016-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə real qiymətlərlə 26,9 % və ya 24,4 faiz yüksəkdir.

İxrac əməliyyatları mal qruplarına əsasən qiymətləndirildikdə 2017-ci ilin ilk doqquz ayında 2016-cı ilin uyğun müddəti ilə müqayisə edildikdə önəmli məhsul çeşidlərindən yeni tərəvəzin ixracının 94,5 faiz; yeni meyvənin 30,6 faiz; kartofun 50,7 faiz; tütünün 82,2 faiz; bitki yağlarının 13,6 faiz; çayın 51,2 faiz; meyvə ilə

tərəvəz şirələrinin 68,6 faiz; təbii üzüm şərabları ilə üzüm suslosunun 75,0 faiz; meyvə ilə tərəvəz konservlərinin 11,0 faiz artdığı görülmüşdür. Bundan başqa 6,4 dəfə pambıq lifinin, 3,7 dəfə bentonit gilinin ixracı yüksəlmişdir. 41,4 faiz şəkər ixracı; 2,6 faiz marqarin, qida məqsədli faydalı başqa qarışıqlar; 7,0 faiz polietilen, 29,6 faiz emal edilməmiş alüminium; 6,2 faiz qara metallardan hazırlanmış borular; 31,3 faiz qara metallardan yarımfabrikatlar; 32,6 faiz pambıq ipliğinde azalma aş vermişdir.

2016-cı ildəki göstəricilər ilə qarşılaşdırıldıqda 2017-ci il ərzində 5,6 faizlik yeni meyvə idxalının; 10,8 faizlik çayın; 40,9 faizlik quş əti ilə əlavə məhsulların; 99,4 faizlik mal ətinin, 10,2 faizlik polad prokatının, 70,6 faizlik minik avtomobillərinin, 62,0 faizlik hesablama maşınlarının, blok ilə qurğuların; 22,5 faizlik qara metallardan çubuqların idxalı artmışdır. Bunlardan başqa mebel idxalı 2,3 dəfə; 32,4 faizlik rezin şinləri; 2,1 dəfə mineral gübrələr; 23,5 faizlik məişət kondisionerləri; 34,0 faizlik qara metallardan küncüklər; 69,0 faizlik paltaryuyan maşınlar, 76,8 faizlik yük avtomobilləri; 2,3 dəfə avtobusların idxalı yüksəlmişdir. İdxalda azalma da baş vermişdir. Buna misal olaraq 33,4 faizlik buğda idxalını; 16,4 faizlik xam şəkər ilə şəkəri; 5,3 faizlik bitki yağlarını; 3,8 faizlik kərə yağı ilə yanaşı, başqa süd yağları, pastalar; 5,5 faizlik kartof; 44,3 faizlik təzə tərəvəz; 58,6 faizlik qara metallardan borular, 17,4 faizlik polietilen; 93,5 faizlik sement ilə sement klinkerləri; 23,8 faizlik məişət soyuducuları idxalı aşağı düşmüşdür [35, s.425].

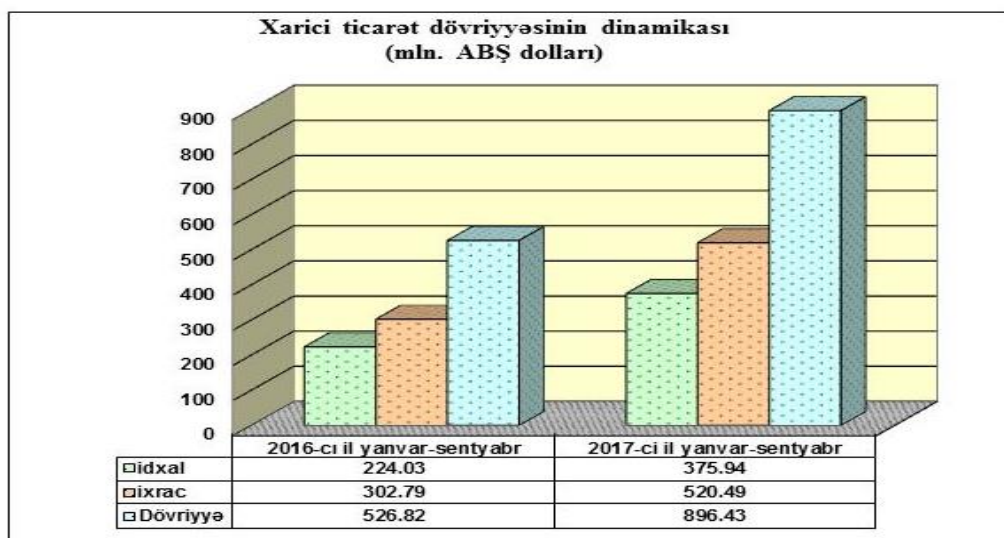
Dünya ölkələri ilə aparılan xarici ticarətdə GUAM təşkilatı ölkələri ilə əməkdaşlığın da payı əhəmiyyətli olmuşdur. Belə ki, 2016-cı ildə GUAM-a üz olan üç dövlətlə Azərbaycanın həyata keçirdiyi ticarət əməliyyatlarının dəyəri 733,53 mln.ABŞ dollar məbləğində olmuşdur. Həyata keçmiş idxalın dəyəri isə 345,21 mln.ABŞ dollar dəyərində qiymətləndirilmişdir. Azərbaycanın bu ölkələrə ixracının dəyəri isə 388,32 mln.ABŞ dolları olaraq hesablanmışdır. Aparılmış ticarət nəticəsində xarici ticarətdə yaranmış saldonun + 43,11 mln.ABŞ dolları dəyərində görülmüşdür.

GUAM üzvü ölkələrinin 2016-cı ildə Azərbaycan ilə həyata keçirdiyi xarici ticarətin ümumi çəkisi 4,15 faiz olmuşdur. O cümlədən ölkənin ixracında GUAM ölkələrinə ixracın çəkisi 4,26 faizdən ibarət olmuşdur.

Azərbaycanın üzv olduğu GUAM ölkələri ilə 2017-ci ilin ilk doqquz ayında ticarət dövriyyəsinin məbləği 896,43 mln.ABŞ dollar olmuşdur. Həmçinin ixracın məbləği 520,49 mln.ABŞ dollar olarkən, idxalın dəyəri 375,94 mln.ABŞ dollar kimi görülmüşdür. Aparılan əməliyyatlar nəticəsində xarici ticarət fərqi müsbət, yəni 144,55 mln.ABŞ dolları dəyərində çatmışdır.

2017-ci ilin ilk üç rübündə GUAM üzvü ölkələrin Azərbaycanla xarici ticarət miqdarının çəkisi 6,26 faizə çatmışdır. Həmçinin 6,09 faizlik idxal; 6,39 faizlik ixrac baş tutmuşdur. Bu göstərici 2016-cı ildə uyğun zaman dilimi ilə müqayisə edildikdə, 2017-ci ildə bu miqdarın artdığı, GUAM üzvlərilə xarici ticarət əməliyyatlarının 70,16 faiz, həmçinin ixracın 71,9 faiz çoxaldığı görülmüşdür [36].

Qrafik 1. Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Qrafik 1-dən görüldüyü kimi 2017-ci ilin ilk üç rübü ərzində GUAM üzvü dövlətlərlə xarici ticarət əməliyyatları 2016-cı ilin uyğun zaman diliminə nisbətən çox yüksəlmişdir. Bu artım 370 mln. ABŞ dollarına yaxın olmuşdur. Artım xüsusilə ixracda görülmüşdür.

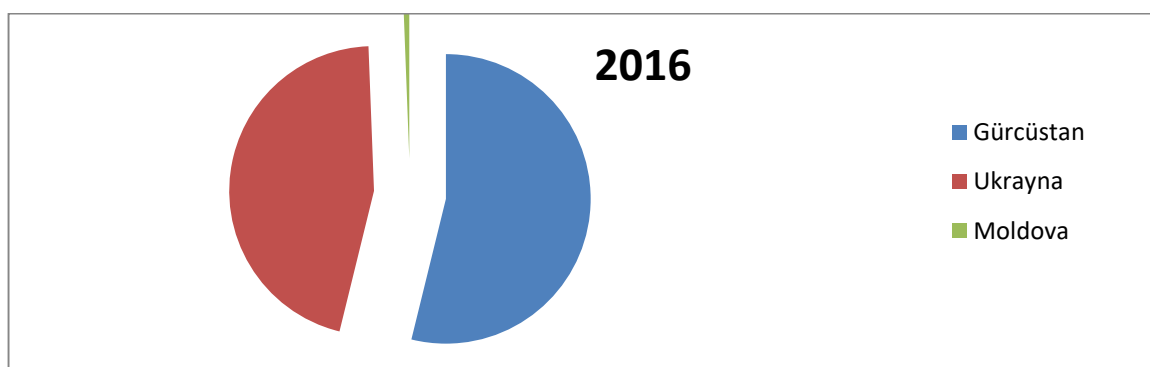
Cədvəl 2. Gürcüstan Ukrayna və Moldova ilə xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası

İllər	Min ABŞ dolları ilə		
	Gürcüstan	Ukrayna	Moldova
2005	253 934,9	262 045,3	2 907,3
2006	334 477,3	355 915,9	5 007,4
2007	406 750,5	494 745,7	9 909,7
2008	542 202,8	739 354,8	6 436,2
2009	454 891,4	695 786,6	6 656,1
2010	461 382,1	1 354 197,8	6 102,1
2011	624 810,2	1 467 096,1	8 119,5
2012	700 660,2	625 318,1	9 037,6
2013	650 466,3	864 689,2	4 205,7
2014	623 437,9	468 021,7	5 501,4
2015	564 189,4	333 129,0	4 007,9
2016	394 888,6	334 177,9	4 462,4

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/trade/>

Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi GUAM ölkələri arasında xarici ticarət əsasən Gürcüstan və Ukrayna ilə aparılır. Bu dövriyyədə Moldovanın payı çox azdır.

Grafik 2. Gürcüstan Ukrayna və Moldovanın xarici ticarət dövriyyəsində payı

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2017, Bakı, 2017, s.640

Qrafik 2-dən görüldüyü kimi 2016-cı ildə Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə ümumi ticarət dövriyyəsinin cəmi 0,6%-ni Moldova ilə ticarətdən ibarət olmuşdur. 2016-cı ildə Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə ümumi idxalında əsas tərəfdaşları

arasında Gürcüstanın xüsusi çəkisi 0,6% olmaqla 28-ci yerdə, Ukrayna isə 3,4% olmaqla 8-ci yeri tutmuşdur [35, s.640].

Günümüzdə Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) xarici sahibkarlar ilə tərəfdaşlara verilməsi planlanan və bu məqsədlə xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi üçün həyata keçirilən projəklərin sahibkarlıq subyektləri tərəfindən qəbul edilməsinə xüsusi dəyər ayırır. Burada həyata keçirilən investisiya projəklərində mərkəzi nöqtəni maliyyə aspektindən əsaslandırılan, həmçinin iqtisadi baxımdan effektiv hesab edilən, beynəlxalq standartlara müvafiq hazırlanan şirkətlərin formalaşmasına, bu müəssisələrdə ixracıönlü, idxaləvəzləyici mal və xidmətlərin istehsal olunması tutur [10].

Azərbaycanın xarici investisiyaları özünə təşviqi əslində təsadüfi hesab edilməməlidir. Belə ki, ölkəmizdə xarici investorların effektiv fəaliyyəti üçün zəruri bütün mühit vardır. Buna xüsusilə mövcud qanunvericilik sistemini formalaşdırıb. “Açıq qapı” politikası əsas istiqamət olaraq qəbul olunmuşdur. Bundan əlavə, son dövrdə ölkə rəhbərliyinin əcnəbi ölkələr arasında investisiya qoyuluşlarının təşviq edilməsi, onların qarşılıqlı olaraq müdafiəsi ilə əlaqədar 50-dən çox müqavilə imzalanmışdır. Həmçinin ölkələrin investisiya qoyuluşunu təşviq etmək məqsədilə ikiqat vergitutmanın qarşısının alınmasına yönəlik tədbirlər görülmüşdür.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, xüsusilə də qeyri-neft sahəsinə investisiya edən xarici təşkilatlar sırasına Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyasını, İslam İnkişaf Bankını xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Bu vahidlərin hər biri Azərbaycanda bir neçə yeni projəklər hazırlamış və onlarda aktiv iştirak etmişlər. Qeyri-neft sektorunun tərəqqisi üçün zəruri maliyyə köməkliyi göstərmişlər. İqtisadiyyat Nazirliyinin verdiyi informasiyaya əsasən, günümüze qədər İslam İnkişaf Bankının dövlətimizin iqtisadiyyatın çeşidli sahələrinə 18 layihə daxilində 1 milyard ABŞ dollar kimi böyük bir məbləğ vəsait vermişdir. Bu projəklərin 14-ü tamamilə sonlanmış, 4-ü isə hələ də davam etməkdədir. Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyasının dövlətimizdə

həyata keçirdiyi layihələr isə günümüzdə qədər əsasən kiçik və orta sahibkarlığın təşviqinə istiqamətlənmişdir. Bu yöndə 14 layihə hazırlanmış, 130 milyon ABŞ dolları kimi bir vəsait iqtisadiyyata qoyulmuşdur.

Dövlətimizə investisiya qoyuluşları üçün diqqətin yüksəlməsində iqtisadi faktorlarla yanaşı, ölkənin siyasi aspektdən stabil olması, həmçinin insanlararası ayrımcılığa yol vermədən dini, irqi tolerantlığın qorunması kimi amillər də daxildir. Bundan başqa, ölkə rəhbərliyi tərəfindən reallaşdırılan iqtisadi politika, aparılan reformlar nəticəsində respublikada əhəmiyyətli iqtisadi potensial yaranmışdır. Yaxın 10 ildə ölkə iqtisadiyyatın 3 dəfə çoxalması, çağdaş infrastrukturin formalaşması, yüzlərlə çağdaş tələblərə cavab verən firmaların fəaliyyətdə olması bunun nəticəsi olaraq görülmə bilər. Yaradılan münbit biznes, həmçinin investisiya mühiti ölkəmizin beynəlxalq miqyasda etibarlı tərəfdaş olaraq bilinməsi, regionda faydalı mövqeyə sahib olan önəmli tranzit mərkəzi kimi tanınması, insan kapitalının tərəqqisi də respublikamızın investisiya qoyuluşu aspektindən diqqət çəkməsini yüksəldir. Həm də, Azərbaycan beynəlxalq sazişlərdən yaranan vəzifə və öhdəliklərini həmişə tam olaraq, zamanında həyata keçirir. Azərbaycanın yaradıcısı kimi tanındığı transmilli proyektlər günümüzdə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin qorunmasında əhəmiyyətli rola sahibdir [38, s.3].

Ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiya qoyuluşları aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

**Cədvəl 3. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar,
mln.dollar**

	2005	2010	2013	2014	2015	2016
İnvestisiya qoyuluşları bütün mənbələr üzrə	7118,5	17591,4	27340,0	27907,5	19547,2	14228,0
Xarici investisiyalar	4893,2	8247,8	10540,9	11697,7	10719,1	10161,1
Daxili investisiyalar	2104,9	7499,2	13178,9	12715,0	9058,5	6490,3

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2017, s.409

2016-cı ildə ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu 2013 və 2014-cü illərlə müqayisədə azalsa belə bu yatırımların növbəti illərdə artacağı gözlənilir. Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə investisiya qoyuluşlarına nəzər saldıqda Azərbaycanda 280-nə qədər Gürcüstan, qarşı tərəfdə isə 200-dən çox Azərbaycan şirkətinin qeydiyyatdan keçdiyi bildirilir. Gürcüstanın Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına 72 mln. Dollar vəait qoyduğu bilinir. Azərbaycan da öz növbəsində bu ölkənin iqtisadiyyatının tərəqqi etməsinə önəmli bir subyekt olmuş və bu ölkəyə 3,4 mlrd. dollar investisiya yatırmışdır. GUAM üzvü olan Gürcüstana qoyulan investisiyaların miqdarına əsasən Azərbaycan son illərdir ki, birinci yeri tutur.” [12, s.23].

Gürcistan ilə investisiya qoyuluşlarının getdikcə artacağı gözlənilir. Belə ki, iqtisadiyyatın çeşidli sektorlarında, həmçinin enerji sahəsi, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun hazırlanması, ölkələrarası tranzit nəqliyyatın yüksəldilməsi, bu istiqamətdə vahid tariflərin hazırlanması və istifadəsi, kənd təsərrüfatı sektoru, ticarət əməliyyatları, investisiya qoyuluşları, İKT və digər istiqamətdə əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yeni imkanlar açır.

Qeyd etmək faydalıdır ki, GUAM üzvü ölkələrdən Moldova özünün sahib olduğu rəqabətqabiliyyətli işgüzar mühiti ilə seçilir. Bura həmçinin təhsilli, gənc, habelə çoxdilli əhalisi nəticəsində beynəlxalq firmalara Avropa ilə MDB bazarlarına çıxış fürsəti verməklə bərabər, bu şirkətlərin əməliyyat xərclərini azaldılmasına, rəqabət mühitinin geniş olduğu əmək haqqı şəraitində səriştəli işçi qüvvəsinin üzə çıxarılma imkanı yaradan bir ölkədir. Sıralanan göstəricilərə şirkətin məkan dəyişməsindən asılı olmadan paylayıcı şəbəkə, ya da toplaşma bölgələrinə yaxınlığı təmin edən bir dövlətdir [15]. Moldovada investisiya qoyuluşlarını yüksəltmək və cəlb etmək üçün "Moldova Biznes Həftəsi 2017" keçirilmişdir. Burda ikitərəfli görüşlər şəklində hazırlanan tədbirlər ilə müzakirələr, həmçinin potensial yandaşlarla heç bir vasitə olmadan birbaşa ünsiyyət, həmçinin investisiya qoyuluşu istiqamətində planlar ilə son meyillər üzrə bəzi sessiyalar, habelə investorlar üçün fürsətlər, Moldovada sahibkarlığın təşkili və tərəqqisi naminə araşdırılmaların aparılması üçün platforma təşkil olunmuşdur.

Ukrayna ilə iqtisadi münasibətlər əvəllədən də vurğulandığı kimi yüksək olmuşdur. Günümüzdə qədər Azərbaycan tərəfindən 200 milyon dollar Ukrayna iqtisadiyyatına vəsait qoyulmuşdur. Ukraynadan isə ölkəmizin iqtisadiyyatına 25 milyon dollar vəsait ayrılmışdır.

Bu əlaqələrin yüksəlməsində Azərbaycan rəsmiləri ilə Ukrayna rəsmiləri daimi görüşlər keçirərək iki respublika arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması yollarını diskusiya edirlər. Bu görüşlərdən sonuncusu 2017-ci ilin oktyabr ayının 20-də paytaxımız Bakı şəhərində keçirilən Azərbaycan-Ukrayna işgüzar görüşü olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında Ukrayna kapitallına sahib olan 116 müəssisə fəaliyyətdə olub. Günümüzdə qədər 200 milyon dollar Azərbaycandan Ukraynanın iqtisadiyyatına vəsait ayrılmışdır. Ukrayna tərəfindən isə 25 milyon dollar məbləğində vəsait ölkəmizin iqtisadiyyatına investisiya olaraq qoyulmuşdur. Qeyd etmək faydalıdır ki, Azərbaycanın müəssisələri arasında SOCAR şirkəti Ukraynada uğurla fəaliyyət göstərir.

İqtisadi münasibətlər çərçivəsində Ukraynada Azərbaycan Ticarət Evinin açılması planlaşdırılır. Ölkədə Ticarət Evinin qeydiyyatı aparılmış, həmçinin ticarət evinin yerləşəcəyi ərazi də seçilmişdir.

Ukraynalı sahibkarların Azərbaycanda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə, o cümlədən sənaye texnoparklarına, aqroparklara vəsait yatırmağa dəvət ediliblər. Bu sahələr arasında kənd təsərrüfatı, sənaye, tranzit, birgə müəssisələrin formalaşması istiqamətində əməkdaşlıq fərsətləri genişdir. Azərbaycanda əczaçılıq sahəsi üzrə ixtisaslaşmış sənaye texnoparkında sahibkarlar üçün əlverişli şəraitin yaradıldığı qeyd edilir. Bu istiqamətdə Ukrayna ilə iqtisadi münasibətlərin yönləri diqqətə çatdırılıb. Bundan başqa vurğulanmalıdır ki, keçirilən Azərbaycan-Ukrayna işgüzar görüşləri investorların bir-biri ilə birbaşa münasibətlərin formalaşması, əməkdaşlığın şaxələnməsi və möhkəmlənməsi aspektindən əhəmiyyətliyədir.

2017-ci ildə baş tutmuş işgüzar görüş çərçivəsində Pirallahı Sənaye Parkında üç hektarlıq ərazidə "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC ilə Ukraynanın "İndar"

müəssisələrinin infuziya və inyeksiya məhlullarının beynəlxalq standartlara (GMP) əsasən istehsalı üzrə müəssisənin formalaşmasına aid razılaşma memorandumu imzalanmışdır. İnvestisiya qoyuluşunun məbləği 17 milyon ABŞ dolları olan layihə çərçivəsində 350-yə yaxın iş yerinin formalaşması nəzərdə tutulmuşdur.

2.3 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri sahəsində yeni meyillər və problemlər

Azərbaycanın önəmli uğurlarından biri onun qısa zaman ərzində Avropa üçün alternativ enerji mənbələri yaratması, neft kəmərlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi təşəbbüslərini praktik fəaliyyət müstəvisinə keçirməyə nail olmasıdır. Bu nüansa xüsusi diqqət ayırsaq respublikamızın öncə GUAM çərçivəsində, sonra isə daha böyük geosiyasi arenada fəal əməkdaşlıq çevrəsi formalaşdırdığı, Avropanın bir neçə aparıcı dövlətlərini yeni enerji təhlükəsizliyi sistemi ətrafında müzakirələrə cəlb etdiyi qeyd edilməlidir. Azərbaycanın təbii ehtiyatları, xüsusilə də nefti və qazının hesabına formalaşacaq enerji təhlükəsizliyi sistemi ilə əlaqədar son dövrlərdə Krakov, Vilyus, Tbilisi, Kiyev və Bakıda uğurla keçirilmiş enerji sammitlərinin əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmalıdır. Qeyd olunmalıdır ki, beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyət daşıyan sıralanan tədbirlərdə GUAM dövlətləri ilə paralel olaraq Polşa, Qazaxıstan, Latviya, Litva, Estoniya, Bolqarıstan və Rumıniya kimi bir çox dövlətlərin də aktiv qatılımcılığı Avropada alternativ enerji resurslarına ehtiyac duyulan tələbatın səviyyəsi haqqında açıq təsəvvür formalaşdırmışdır [39, s.1].

GUAM bir təşkilat olaraq Avropa və dünyaya özünü təhlükəsiz enerji təminatçısı kimi təqdim edir. Yəni GUAM həm təbii qaz hasilatçısı kimi, həm də onu nəql edən bir birlik olaraq Avropada bilinir.

Avropanın enerji nəqliçilərinin yollarının müxtəlifləşməsi və çeşidlənməsi ilə enerji təhlükəsizliyinə olan tələbat böyük əhəmiyyət daşıdığından artıq ekspertlər səviyyəsində tez-tez diskusiya edilir. Həmçinin bu haqda müxtəlif dövlətlərdə çeşidli fikirlərin deyilməsi, həmçinin GUAM təşkilatının ümumilikdə Avrasiyanın enerji təhlükəsizliyinin təminatçısı olduğu bildirilir. Bu məqsədlə

GUAM-ın bazara çıxışı, habelə və investisiya siyasətinin yönləri haqqında, bu məqsədin reallaşması, həmin yolun hazırlanması və təqdim edilməsi yeni tendensiyalardandır.

GUAM ölkələri (Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldaviya) təhlükəsiz nəqliyyat və enerji kolidoru haqqında vahid fikrə sahibdir. Bu fikir təkcə GUAM üzvlərinin siyasi görüşü deyil, həmçinin Avropa-Atlantikanın planlaşdırılan enerji təhlükəsizliyi siyasətinin bir parçasıdır.

Beynəlxalq energetika agentliyinin rəhbərlərindən Uilyam Ramsi bu hadqa məlumat verərək qeyd edib ki, Avropa ilə GUAM qarşısında bir çox əhəmiyyətli mövzular vardır. Avropa qitəsini Xəzər dənizinin və Asiya qitəsində olan yeraltı qaz və neftlə təmin etmək üçün alternativ boru kəmərlərinə ehtiyac vardır. Bu projətlərin reallaşması məqsədilə investisiya qoyuluşlarına, habelə investisiyaların təşviq edilməsi baxımından Azərbaycan ilə yanaşı digər GUAM ölkələrinin də yaxşı iqlim mühiti, coğrafi mövqeyi vardır.

"Avrasiyanın enerji təhlükəsizliyi: bazara çıxış və investisiya siyasəti" başlığı ilə keçirilən konfrans Gürcüstan dövlətinin təşəbbüsü ilə, dövlət rəhbərinin, habelə Beynəlxalq energetika agentliyinin (IEA) köməkliyi nəticəsində də tərtib olunmuşdur. Forumda yüksək pilləli dövlət qulluqçuları, böyük enerji müəssisələrinin rəhbərləri, dünyanın bir çox bölgəsindən yüksək səlahiyyətli şəxslər iştirak etmiş, GUAM da daxil olmaqla mövcud problemlə bağlı alternativ çıxış yolları səsləndirmişlər [38, s.4].

Konfransda bildirilmişdir ki, Mərkəzi Asiyanın əvəzedilməz təbii sərvəti olan qazına Avrasiyada xüsusi tələb var. Bu qazın yüksələn rolu, habelə enerji daşıyıcılarının təmin edilməsində kollektiv təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, bundan başqa "Enerji daşıyıcılarının nəql edilməsinin cənub kolidoru"nın tərəqqisi ilə əlaqədar problemlərin həllinə diqqət ayrılmalıdır. Bu baxımdan Avrasiyanın mövcud potensialı və gücünü yeni proqressiv iş planına döndürmək məqsədilə keçirilmiş tədbirdə enerji daşıyıcılarının təmin edilməsinin kollektiv təhlükəsizliyinə yeni meyillər hazırlanmışdır.

Ümumiyyətlə Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Uğrunda Təşkilatının Bakıda, həmçinin başqa şəhərlərdə keçirilən görüşlərində GUAM-ın mövcud vəziyyəti, qarşılaşdıqları problemlər və GUAM-ın inkişaf xətti daima müzakirə obyektinə olmuşdur. Bu sammitlər zamanı təkcə üzv ölkələr deyil, başqa qonaq ölkələr də görüşə dəvət olunur və təşkilatın əməkdaşlığının genişlənməsinə çalışılır. Məsələn, Bakıda keçirilən GUAM-a üzv olmuş ölkələrin dövlət rəhbərlərinin zirvə toplantısına qatılan Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev ilə yanaşı Ukrayna prezidenti Viktor Yuşçenko, o zamanın Gürcüstan prezidenti Mixail Saakaşvili, Moldovanın baş naziri Vasili Tarlev iştirak etmişlər. GUAM ölkələrindən başqa Polşa prezidenti Lex Kaçinski, Litva prezidenti Valdas Adamkus, Rumıniya prezidenti Trayan Basesku, Bolqarıstanın vitse-prezidenti Angel Marin, həmçinin ABŞ, Estoniya və başqa dövlətlərdən nümayəndə heyətləri iştirak etmişlər. Sammitdə geniş nitq söyləyən Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev Ukraynanın GUAM-a rəhbərlik etdiyi bir il ərzində təşkilatın böyük nailiyyətlər əldə etdiyi və uğurla fəaliyyət sərgilədiyi qeyd edilib. GUAM Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Uğrunda Təşkilat olduğundan, qurumun üzvü olan cəmiyyətlərdə demokratiyanın və iqtisadi inkişafın təşkili məqsədilə bəzi tədbirlər aparılmalıdır. Bildirmək lazımdır ki, dəqiqləşdirilmiş hesablamalara əsasən, Azərbaycanda 1 trilyon 200 milyon ton neft ehtiyatı hər mövcud bir neft yatağında vardır. Azərbaycanda gündə minimum olaraq 1 milyon barel neft hasil edilir. Bu hasilatın növbəti illərdə artması da qaçınılmazdır. □ Bakı-Supsa, Bakı-Tiflis-Ceyhan və Bakı-Novorossiysk neft boru kəmərlərinin fəaliyyət göstərdiyini, təşkil edilmiş Krakov sammitində də Odessa-Brodı-Qdansk neft boru kəməri haqqında ətraflı diskussiyalar keçirildiyini, bu proyektə siyasi kömək göstərildiyi qeyd edilib. Bunlara əlavə olaraq Azərbaycanın “Şahdəniz” □ yatağından, həmçinin də digər neft və qaz yataqlarından əldə ediləcək qaz Avropanın böyük tələb duyduğu bazar üçün önəmli maraq daşıyır. Günümüzdə Azərbaycanın istismar edilən qaz yataqlarında 1,5 trilyon kubmetr həcmində qaz olduğunu qeyd edilir. Mövcud qazın Avropa bazarına təchizatı məqsədilə ən modern nəqliyyat infrastrukturu, yəni Bakı-Tiflis-Ərzurum qaz kəməri işlənməkdədir. Azərbaycanın

artıq dünyaya qaz ixrac edən ölkəyə dönüşmüşdür. Belə ki, Gürcüstanın mövcud qaz bazarının böyük bir hissəsini, təqribən 70-75 faizini Azərbaycanın qazı təchiz edir. Azərbaycan region ölkələrindən Türkiyə ilə Yunanıstana da Azərbaycan qazı ixrac edir. Bu addımlar Azərbaycanın Avropa İttifaqı bazarına qaz ixrac edəcək potensiala sahibdir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün Azərbaycan Türkiyə ilə Gürcüstanla bərabər Avropa qitəsini Asiya qitəsi ilə qovuşduracaq nəqliyyat infrastrukturu Bakı-Tiflis-Qars dəmir yolu xəttinin üzərində çalışmış və xətti işə salmışdır. Burda qeyd etməlik ki, Bakı-Tiflis-Qars dəmir yolu ölkəmiz üçün həm siyasi baxımdan, həm iqtisadi aspektdən, həm də strateji olaraq xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Dəmiryolundan istifadə edərək Azərbaycanın global nəqliyyat koridorlarına, habelə Türkiyəyə birbaşa çıxış əldə edilmişdir. Dəmiryolu vasitəsilə bir gün müddətində Qarsa, həmçinin iki gün yarım dünya metropoliten şəhərlərindən biri olan İstanbula çatmaq mümkün olmuşdur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttindən sonra Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti Azərbaycanın iqtisadiyyatının güclü tərəqqisinə öz tövhesini verəcəkdir. Bu xətlər GUAM təşkilatı içində də iqtisadi əməkdaşlığın yüksəlməsini təşviq edəcəkdir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti daxilində Azərbaycanın ilk dövrdə tranzitdən minimum illik qazancının 50 mln. dollar olacağı düşünülür. Bu xəttin tikintisinin başlanması əslində 2005-ci ildə planlaşdırılsa da bəzi səbəblərdən ləngimişdir. Bu səbəblərdən ən başlıcası həmin zaman kəsiyində maliyyə resurslarının əksikliyi ilə bağlı olmuşdur. Digər səbəb isə ABŞ ilə Avropa Birliyinin bu xəttin Ermənistandan kənar hazırlanacağına etirazı ilə bağlı olmuşdur. Bu səbəbdən həmin layihənin reallaşmasına müsbət baxmamış və lazımi maliyyə dəstəyini göstərməkdən boyun qaçırmışlardır. Belə ki, onlar Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun yerinə Qars-Gümrü-Tbilisi dəmiryolu xəttinin hazırlanmasını istəyirdilər. Ancaq Azərbaycan və Ermənistan arasında mövcud Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin öz həllini tapmaması Azərbaycanın bu istəyi rədd etməsi ilə nəticələnmişdir. Mövcud vəziyyətdən çıxış yolu olaraq dəmiryolu xəttinin inşası üçün zəruri maliyyə mənbəyini Azərbaycan öz boynuna götürmüşdür. Beləliklə, Gürcüstana dəstək olmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası ildə 1% ilə 25 illik müddətə 220

milyon dollar kredit vermişdir. Bütün bunlar göstərir ki, ölkəmiz GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığını genişlətmək üçün ciddi addımlar atmışdır və bənzər addımlar digər üzvlər tərəfindən də atılmalıdır.

Azərbaycan ilə GUAM-ın üzvü dövlətləri təkcə tarixi keçmiş, siyasi mövqelər və ortaq çıxarlar birləşdirmir. Əfsuslar olsun ki, ölkələrdə bənzər problemlər kifayət sayda çoxdur. Bunlardan ən mühümü Azərbaycandan başqa GUAM-a üzv olan digər ölkələrin ərazisindəki mövcud münaqişələrdir. Ölkələrin ərazi bütünlüyünün olmamasıdır. Qanunsuz fəaliyyətdə olan separatçı mövqelər ölkələrin əleyhinə hərbi təcavüz etməkdə, bəzən etnik təmizləməyə baş vurmaqdadırlar. Bu səbəbdən ölkələr çalışır ki, yaşanmış problem və çətinlikləri beynəlxalq hüququn normalarına uyğun həll etsinlər. Qlobal hüquqi prinsiplər nəzərə alınaraq sülh və danışıqlar vasitəsilə həll etsinlər. Ancaq güclü dövlət qurmadan, möhkəm və stabil iqtisadiyyata sahib olmadan və güclü hərbi potensial formalaşdırmadan separatçı gücləri işğal etdikləri torpaqlardan könüllü çıxarmaq qeyri-mümkündür. Ona görə GUAM üzvü ölkələr öz səylərini birləşdirərək bütün dünya dövlətlərinə yaşanan separatçı sistemin kriminal mahiyyətini anlatmağa çalışırlar. Çox yaxşı bir vəziyyətdir ki, GUAM ölkələri bu məsələdə vahid fikrə sahib olub ortaq yanaşma nümayiş etdirirlər. Dondurulmuş problemlərə aid vəziyyətin BMT-nin Baş Assambleyasının gündəliyinə daxil edilməsi, həmçinin GUAM-ın əldə etdiyi nailiyyətlərdən biridir. Bundan sonra onların bu istiqamətdə daha qətiyyətli olması zəruridir. Artıq GUAM Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Uğrunda Təşkilat olaraq öz fəaliyyətinin yeni etapındadır demək olar. İnsan haqlarının qorunması, demokratiyanın təmini, ölkələrdə açıq cəmiyyətin formalaşması, qanunun həmişə aliliyinin qorunması kimi istiqamətlər GUAM-ın əsas fəaliyyət meyllərindəndir. Bundan başqa qlobal dünyaya və Avropaya integrasiya, iqtisadi reformlar, iqtisadi potensialın artırılması, vətəndaşların həyat səviyyəsinin artırılması və s. bütün bunlar ölkələrin əsas məqsədi və fəaliyyət istiqamətləridir [27].

Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri sahəsində yeni meyillər günümüzdə GUAM üzvləri arasında ticarətin genişləndirilməsi məqsədilə azad iqtisadi zonanın yaradılması ilə bağlıdır.

Gürcüstanın xarici işlər naziri Mixeil Canelidzenin sözlərinə görə keçən 20 il müddətində GUAM təşkilatının üzvləri siyasi və iqtisadi əlaqələr baxımından bəzi problemlərlə, maneələrlə qarşılaşır. Bununla belə, təşkilatın üzvü dövlətlər GUAM-ın dünyada hörmətli və güvən verən bir təşkilat olaraq fəaliyyət göstərməsi üçün əllərindən gələni etməkdədirlər. Bu təşkilat üzvü ölkələr GUAM-ın daha güclü təşkilata dönüşməsi məqsədilə fəaliyyətlərini gücləndirməlidirlər.

M.Canelidzenin fikrincə GUAM ölkələr daxilində azad iqtisadi zonasının formalaşması istiqamətində ilin 2017-ci sonunadək bəzi irəliləyişlərin olacağını labüddür.

Keçən illərdə GUAM-ın üzvlərinin yaşadığı münaqişələr regionun planlı və stabil tərəqqisinə mane olmuşdur. Tbilisidə hazırlanmış GUAM Parlament Assambleyasının X illik sessiyasında Gürcüstanın baş nazirinin köməkçisi, ölkənin xarici işlər naziri Mixeil Canelidze çıxış edərək qeyd edib ki, GUAM daxilində sülh və təhlükəsizlik mövzularına birmənalı nail olunmalı və bu anlayışlar regionda bərpa edilməlidir. Həmçinin ərazi bütövlüyü problemi ən aktual mövzu kimi diqqət mərkəzində qalmaqdadır. Göstərilən problemlər yox edilmədən regionun sahib olduğu real potensialı tam istifadə etmək çətin olacaqdır. Bu istiqamətdə beynəlxalq ictimaiyyətin də köməyinə ehtiyac vardır.

GUAM bir təşkilat olaraq region, həmçinin beynəlxalq səviyyədə etibarlı bir tərəfdaşa çevrilə bilər. Təşkilat daxilində bütün vacib istiqamətlərlə bağlı olaraq nailiyyətlər qazanılıb, ancaq yeni prioritet işlər də görülməlidir. Təşkilat daxilində ortaq gələcəklə əlaqəli olaraq iqtisadi tərəqqi, siyasi konsolidasiya, kulturalogiya və xalqlar arasında dostluq və əməkdaşlıq istiqamətində ortaq prioritetlər seçilmişdir. 2017-ci ildə keçirilən GUAM Parlament Assambleyasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin nümayəndə heyətinin sədri də çıxış etmişdir. Azərbaycan nümayəndə heyəti də bildirib ki “GUAM-a üzv ölkələri ümumi ağrı - ərazi bütövlüyü məsələsi birləşdirir”. Belə ki, günümüzdə regional təhlükəsizlik

böyük strateji dəyəre sahibdir. Əsas səbəb isə Ermənistanın ölkəmizin torpaqlarının 20 faizini zəbt etməsi, həmçinin bu torpaqlardan qeyri-qanuni istifadə etməsi davam etməkdədir. Azərbaycanın ərazi bütönlüyünün tam bərpa edilmədiyi üçün, habelə 1 milyondan çox azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün öz yurdlarına geri dönmədiyi üçün beynəlxalq təşkilatlar mövcud problemlərin həlli üçün böyük səylə çalışmalı və aktiv fəaliyyət göstərməlidir [39, s.1].

Beləliklə, GUAM sammitlərində aparılan görüşlərdən məlum olub ki, bir təşkilat olaraq GUAM ölkələrinin əsas problemi ölkələrin ərazi bütövlüyü ilə bağlı problemlərdir. Bu problem ölkələrin hərtərəfli inkişafına maneə törədir. Belə ki, bu problemin həllinə külli miqdarda vəsait ayrılır və bu problem əhalinin sosial və psixoloji vəziyyətini gərginləşdirdiyindən iqtisadi fəallığın zəifləməsinə də səbəb olur. Bu məqsədlə GUAM ölkələri birlikdə addımlar atmalı, təşkilatın inkişafı üçün Azad İqtisadi Zonalar da daxil olmaqla, əhəmiyyətli addımlar atmalıdırlar.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN GUAM ÖLKƏLƏRİ İLƏ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ EFFEKTİVLİYİ VƏ İNKİŞAF PROQNOZLARI

3.1 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığının effektivliyinin artırılması imkanları

GUAM üzvü ölkələrin əməkdaşlığı və onun yüksəldilməsi yolları bu ölkələrin daima diqqət mərkəzinə qoyulmuşdur. 2017-ci ildə oktyabrın 10-da Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə GUAM qurumunun yaradılmasının XX ildönümünə həsr edilmiş görüş keçirilmişdir [16, s.2].

Tbilisidə ildönümü ilə əlaqədar keçirilən tədbirində üzv dövlətlərin xarici işlər nazirləri GUAM-ın durumu və üzv ölkələrin mövcud münasibətlərini daha da səmərəli hala gətirilməsi haqqında optimistik və pozitiv bəyanatlar vermişlər. Bu fikirlər ekspertlər tərəfindən müxtəlif şərh edilmişdir.

Bəzi ekspertlər təşkilatın mövcud vəziyyəti, onun fəaliyyəti haqqında qiymətləndirmələr apararkən bildiriblər ki, bu təşkilat yüksək aktivliyə sahib olmayan bir qurumdur. Bu fikri qətiyyətlə inkar edən və onunla razılaşmayan ekspertlər isə GUAM təşkilatının üzvü dövlətlər arasında azad iqtisadi bölgənin yaradıldığı halda bu ölkələrin əməkdaşlığının daha da güclənəcəyini və təşkilatın gələcəyinin ümidverici olduğunu vurğulayıblar. Belə ki, azad iqtisadi zonaların yaradılması ilə ölkələrin bir-birinə iqtisadi inteqrasiyası güclənəcəkdir. Eyni zamanda, bu sistem ölkələrə xarici texnologiyaların cəlb edilməsində də müsbət təsir edəcəkdir. Azad iqtisadi zonalar regional iqtisadi münasibətlərin aktivləşməsi, depressiv sektor və ya bölgələdə sahibkarlığın inkişafına istiqamətlənmiş regional siyasətin reallaşmasına təkan verəcəkdir. Bu məqsədlərlə bağlı olaraq, GUAM ölkələrinin sahibkarlarının daha aktiv fəaliyyəti üçün ölkələr milli qanunvericiliklərində əks etdirilən müxtəlif çeşiddə vergi güzəştlərinin tətbiqi, yəni bu ölkələrdə "vergi inqilabı"nın reallaşması nəzərdə tutulur. Bu proses regional təsərrüfat səviyyəsində dövr edən kapitalın əsas bazisidir.

GUAM-ın iyirmi il əvvəl yaradılmasında əsas məqsəd başqa dövlətlərin bu bölgədə hegemonyasını məhdudlaşdırmaq və üzv ölkələrdə demokratiyanın təini

üçün əməkdaşlıq idi. Bu baxımdan qiymətləndirildiyində günümüzdə üzv ölkələr güclərini müxtəlif aspektlərdən, xüsusilə iqtisadi aspektdən birləşdirməli, regionun marağına uyğun strategiyalar hazırlamalıdır. Üzv ölkələrin bütünün separatçılıq, ərazi problemlərilə qarşı-qarşıya gəlməsi bu mövzuda da onların ortaq strategiyalarının zəruriliyi göstərir. Yəni GUAM dövlətləri torpaqlarının işğal olunması reallığı haqqında vahid mövqedən fikir bildirməlidirlər [11, s.1].

Şübhəsiz söyləmək mümkündür ki, GUAM üzvü dövlətlərin BMT Baş Assambleyasına təqdim etdiyi "GUAM məkanında həlli uzadılmış münaqişələr və onların beynəlxalq sülh, təhlükəsizlik və inkişafa təsiri" qətnaməsinin proyeksiya önəmli və daimi, birlik göstəricisinin simvoludur.

Münaqişələrin həlli istiqamətində GUAM təşkilatının üzvü ölkələrin hər birinin mövqeyi əhəmiyyətli olsa belə, bu imkanlar və təsir kifayət səviyyədə deyil. Bunun üçün də təşkilata qarşı daha realistik olmaq zəruridir, belə ki bu təşkilat yekdil bir siyasi platformadan bütün üzvlərin ümumi və ortaq mövqedən çıxış etməsi fürsəti verir [43, s.2].

GUAM-ın 20 illik fəaliyyətinə həsr edilmiş Tbilis şəhərindəki görüşdən arxasınca Gürcüstan Respublikasının xarici işlər naziri Mixeil Canelidze qeyd etmişdir ki, təşkilatın üzvü olan dövlətlər arasında azad iqtisadi bölgənin qurulması üçün növbəti ildə ciddi addımların atılacağını bildirdi.

"Ötən 20 il ərzində GUAM ölkələri siyasi və iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində müəyyən problemlər, çətinliklərlə üzləşiblər. Buna baxmayaraq, üzv ölkələr GUAM-ı etibarlı təşkilat kimi formalaşdırmağı bacardılar. İnanıram ki, GUAM daha güclü təşkilata çevrilə biləcək", söyləyən nazir GUAM təşkilatının gələcək fəaliyyətinə dair pozitiv fikirdə olduğunu qeyd etdi [22, s.1].

Gürcüstan Respublikasının Prezidenti Georgi Marqvelaşvili GUAM təşkilatının beynəlxalq miqyasda önəmli sözə sahib olması məqsədilə bu təşkilatın formatında ciddi və qətiyyətli tədbirlər görülməsini tövsiyyə etdi.

GUAM-la bağlı əsas fikirlər yaradılacaq azad iqtisadi zonanın bu ölkələr arasında əməkdaşlığı canlandırın canlandırmayacağı ilə bağlıdır. Üzv dövlətlərin rəhbərlərinin görüşünə görə bu addım təşkilat arasındakı iqtisadi əlaqələrin,

xüsusilədə ticarət dövriyyəsinin yüksələcəyini düşünürlər.

2017-ci ilin mart ayında Kiyev şəhəridə Azərbaycan, Ukrayna, Gürcüstan və Moldova dövlətləri arasında protokolların və sədələşmələrin imzalanmasından sonra Ukraynanın baş naziri Vladimir Groysman GUAM-ın tarixi həyatında "yeni səhifə"-nin açıldığını bildirmişdi.

Ukraynanın baş naziri Vladimir Groysman qeyd etmişdir ki, *"Biz GUAM çərçivəsində azad ticarət zonasının tətbiqini sürətləndiririk, nəqliyyat logistika üçün hansı imkanların olduğunu təhlil edirik"* [22, s.1].

Digər tərəfdən GUAM dövlətlərin önəmli iqtisadi əməkdaşı Rusiya dövlətidir. Belə bir halda bu ölkələrin öz daxilində azad iqtisadi zona yaratması bu dövlətlərin bazarlarını birləşdirəcək, bazarın həcmi kiçik olsa belə, Rusiya daxil olmaqla digər ölkələrə də ixracına pozitiv təsir göstərəcəkdir. Yəni bu addımla ölkələr böyük nailiyyətlər qazana bilərlər.

GUAM-ın əldə edəcəyi nailiyyətləri yüksəltmək üçün bu təşkilatın mövcud prolem və çətinliklərinin aradan qaldırılması zəruridir. Belə ki, GUAM-ın bir təşkilat kimi gələcək fəaliyyəti üzv dövlətlərin daxili ziddiyyət və problemlərinin həllindən birbaşa asılıdır.

Hal-hazırda üzv dövlətlərdə daxili problemlər bu təşkilatın birliyinə mənfi təsir edir. Bu istiqamətdə qeyri-şəffaf olan hadisələrlə qalmaqalar yaşanan Moldovanı nümunə olaraq göstərmək mümkündür. Bu kimi problemlərin həllinin tapılması və ticarətin daha da liberallaşması GUAM-ın fəaliyyətinin artmasına səbəb olacaqdır.

İqtisadiyyatın diversifikasiyası, həmçinin ölkə inkişafında əsas hərəkətverici qüvvə olan qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilmiş iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindəndir. Aparılan reformlar nəticəsində son dövrlər ərzində bu sahələrdə mühim nailiyyətlər əldə olunmuş, qeyri-neft sahəsinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi artmış, ixrac potensialı yüksək rəqabətqabiliyyətli malların istehsal olunması artıb.

GUAM-la əməkdaşlıq tək ticarət istiqamətində aparılmır. Əməkdaşlıq çərçivəsində diqqət verilən sahələrdən biri də bu ölkələrin gənclərinə

istiqamətlənmişdir. Belə ki, Bakıda GUAM-ın qurulmasının 10-cu ildönümü münasibətilə Azərbaycanda keçirilən “GUAM ölkələrinin gənclər günləri” proqramı çərçivəsində dəyirmi masa təşkil edilmişdir. Bu tədbirdə ölkələrin gənclərinin bir-biri ilə əməkdaşlığının güclənməsi mövzusunda geniş diskussiyalar aparılmışdır.

“GUAM ölkələri gənclərinin problemləri və inkişaf perspektivləri” başlığında keçirilən tədbirdə həmin quruma üzv ölkələrin (Ukrayna, Azərbaycan, Moldova, Gürcüstan) nümayəndə heyətləri iştirak etmişlər. Müasir qloballaşma şəraitində ölkələrimizin gəncləri arasında əlaqələrin genişləndirilməsinin vacibliyini diqqətə çatdırmışdır [14, s.5].

Sonra GUAM-a üzv ölkələrin gənclərinin mövcud çətinlikləri və problemləri, habelə inkişaf perspektivləri, gənclərin asudə zamanlarının səmərəli təşkil edilməsi, yeni projeklərin hazırlanması və başqa məsələlər geniş müzakirə olunmuşdur.

Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığının effektivliyinin artırılması məqsədilə ölkələr arasında iqtisadi sahədə möhkəm müqavilə-hüquq bazası mövcuddur. Bu, eyni zamanda iqtisadi-ticarət əlaqələrinin uğurlu inkişafına önəmli töhfə verir və son illər ölkələrimiz arasında ticarət əlaqələrinin genişlənməsi müşahidə edilir.

Ötən dövr ərzində ölkələrimiz arasında kənd təsərrüfatı, energetika, İKT, nəqliyyat və digər sahələrdə nəliyyət qazanılmışdır. Azərbaycanda istehsal olunan bir sıra məhsulların region ölkələr bazarında əhəmiyyətli yer tutduğunu məlumdur. Bununla belə, GUAM ölkələri arasında mövcud iqtisadi əlaqələrin daha da genişləndirilməsi üçün böyük potensialın olduğu diqqətə çatdırılmalıdır.

Azərbaycanda uğurla davam etdirilən iqtisadi islahatlar, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi istiqamətində görülmüş genişmiqyaslı işlər nəticəsində davamlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olunmuşdur. Belə ki, son 10 ildə ümumi daxili məhsul 3,4 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,7 dəfə, sənaye məhsulu 2,8 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 19 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 8,8 dəfə artmış,

yoxsulluq səviyyəsi əskin azalmışdır. Azərbaycanda əldə edilən bu nailiyyətlər region dövlətləri ilə əməkdaşlığın güclənməsinə müsbət təsir edir.

Azərbaycanın GUAM üzvü ölkələr ilə ayrı-ayrılıqda əməkdaşlıqları davam edir. Buna misal olaraq göstərmək olar ki, 2017-ci ilin iyunun 22-də Azərbaycanın baş nazirinin müavini Əli Əhmədov Moldova Sosialistlər Partiyasının sədri Zinaida Qreçanaya və Moldova Prezidenti Aparatı rəhbərinin müavini Nikolay Posturus ilə görüşüb. Əli Əhmədov görüşdə ölkələrimiz arasında əlaqələrdən danışib. O qeyd edib ki, iki ölkənin mövqeyi bir çox mövzuda üst-üstə düşməkdədir. Ölkələrimizin hakim partiyaları arasındakı yüksək səviyyəli əlaqələrin əhəmiyyətindən danışan Əli Əhmədov vurğulayıb ki, münasibətlərin inkişaf etdirilməsi hər iki tərəfin marağındadır. Zinaida Qreçanaya Azərbaycanda səfərdə olduqlarından məmnunluğunu bildirib. O bildiribki, son 20 ildə Azərbaycanla Moldova arasında strateji əlaqələr qurulub, bəzi sahələrdə effektiv əməkdaşlıq mövcuddur [47]. Əslində Moldova ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin daha da genişlənməsinə böyük ehtiyac var. Çünki əvvəlki paraqraftan da görüldüyü kimi GUAM ölkələri arasında ən aşağı ticarət dövriyyəsi Moldova ilədir. Siyasi sahədə əməkdaşlığın artması iqtisadi əlaqələrin də yüksəlməsinə şərait yaradacaqdır.

Moldova ilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi üçün “Azərbaycan Respublikası ilə Moldova Respublikası arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə birgə hökumətlərarası komissiyanın Azərbaycan Respublikası tərəfindən tərkibi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 25 oktyabr tarixli 488 nömrəli Sərəncamı qəbul edilmişdir. Bu sərəncam daxilində ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın yeni prioritetləri müəyyənləşməlidir.

Beləliklə, Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığının effektivliyinin artırılması imkanları genişdir. Bu çərçivədə həm sənayeyönlü özəl müəssisələrin, universitetlərin və dövlətin əməkdaşlığının gücləndirilməsinin ideya və texnologiyaların sənayedə tətbiqinin səmərəliliyin artırılmasına çalışmaq, həm də Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyət daşıyan kənd təsərrüfatının və digər qeyri-neft sektoru sahələrin inkişafına önəm verilməlidir.

3.2 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə ticarət və investisiya əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi yolları

Son dövrlərdə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinin getdikcə güclənməsi, ən nüfuzlu təşkilatlarda yüksək təmsili, həmçinin iqtisadi və siyasi sahədə böyük nailiyyətlər əldə etməsi və s. nailiyyətlər əldə olumuşdur.

Bununla yanaşı, dünyada baş verən böhran və qeyri-stabillik şəraitinin qaçınılmaz olması, ölkələrin ciddi maliyyə çətinlikləri ilə üzləşməsi aspektində Azərbaycanın istikrarlı iqtisadi güclənməsi, quruculuq prosesinin geniş vüsət tapması, vətəndaşların həyat səviyyəsinin yaxşılaşması, Respublikamızın beynəlxalq iqtisadiyyata inteqrasiyasının tezləşməsi son illərdə qazanılan uğurların səciyyələndirən mühüm faktorlarındandır.

Günümüzdə Cənubi Qafqazda mövcud iqtisadiyyatın 75%-i Azərbaycan Respublikasının payına düşür. Qlobal miqyasda güvənli tərəfdaş kimi bilinən, habelə beynəlxalq müqavilələrdən yaranan öhdəliklərini düzgün formada və zamanında yerinə yetirən ölkəmizin təşəbbüskarı kimi transmilli proyektlər Avropanın enerji təhlükəsizliyinin qorunmasında əhəmiyyətli gücə sahibdir [53, s.25].

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xətti, həmçinin Cənubi Qafqaz qaz kəmərinin köməyi ilə Xəzərin enerji ehtiyatları region ölkələri ilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə ötürülür. Transanadolu ilə Transadriatik qaz kəmərləri Azərbaycanın digər ölkələrlə enerji əməkdaşlığının güclənməsinə və bu münasibətlərin əhatə dairəsinin böyüyərək Avropanın böyük təbii qaz təminatçısından birinə çevirəcəkdir.

Genişləyən bu münasibətlər GUAM təşkilatı ölkələri ilə daha da gücləndirilmişdir. tranzit sahəsə fərsətlərin reallaşması istiqamətində böyük proyektlər həyata keçirilir. Bu aspektdən Beynəlxalq Dəniz Limanının, həmçinin gəmiqayırma zavodunun hazırlanması, TRASECA ilə Şimal-Cənub kolidorları daxilində magistral yolların infrastrukturunun təşkili və yenilənməsi, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu proyektlərinin tətbiqi ən əhəmiyyətli inkişaf yollarından biridir. O cümlədən Azərbaycanda son illərdə altı beynəlxalq hava limanının açılması və

fəaliyyət göstərməsi ölkəmizin Avrasiya nəqliyyat kolidorunun önəmli vasitəsi olmuşdur.

Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə əməkdaşlığının, xüsusilə iqtisadi münasibətlərinin daha da güclənməsi həm Azərbaycanın, həm də digər üzv ölkələrin əsas iş fəaliyyətlərindən biri üzv dövlətlərin sənaye gücünün yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı, mövcud fürsətlərdən daha effektiv istifadə edilməsidir. Azərbaycanın GUAM dövlətləri ilə iqtisadi münasibətlərinin genişlənməsi və sənayenin inkişafı üçün uyğun tədbirlər planı hazırlanmalı və bu yöndə işlər görülməlidir. Hazırlanacaq tədbirlər daxilində, müxtəlif istehsal komplekslərinin qurulması, yüngül sənaye zavodlarının yaradılması, yüksək texnologiyalar parklarının birlikdə fəaliyyəti, habelə sənaye məhəllələrinin aktivləşdirilməsi istiqamətində bəzi işlər görülməli bilər. Bu aspektdən global miqyasda praktikanın tədqiqi, bu istiqamətdə uğur qazanmış təcrübələrlə informasiya mübadiləsinin təşkili məqsədilə sənayenin tərəqqisinə aid beynəlxalq konfranslar keçirilə bilər.

Bu tədbirlərlə yanaşı, alternativ və bərpa edilən enerji sferasının, kənd təsərrüfatının, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, həmçinin turizmin sektoru ilə digər sahələrin inkişafı məqsədilə ediləcək tədbirlər genişləyərək, çoxsaylı layihələr həyata keçirilə bilər.

Ölkəmizin gələcək tərəqqisinin davamlılığının qorunması üçün təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında çox iddialı, həm də həqiqi məqsədlər seçilmişdir. Buna misal olaraq, dövlətin gələcək planlarında ölkənin neft faktorundan asılılığını azaltmaq, həmçinin qeyri-neft sektorunda nailiyyətlərin daha da artması nəticəsində ÜDM-nin iki dəfə yüksəldilməsi gözlənilir.

Bu məqsədlərə minimum səviyyədə çatmaq üçün, ölkəmizin gücünün həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə yüksəlməsi, beynəlxalq iqtisadiyyatda mövqeyinin artması və insanların rifahının yüksəlməsinə nail olunacaqdır. Bu məqsədlərə çatmağa GUAM dövlətləri ilə əməkdaşlıq öz tövəhəsini verəcəkdir.

Çünkü istiqamətləri sıralanan vəzifələrin reallaşması və uğurla yerinə yetirilməsi üçün xarici iqtisadi münasibətlərin payı əhəmiyyətlidir [48].

GUAM üzvü ölkələr ilə son dövrlərdə münasibətlərin güclənməsi üçün ticarət dövriyyəsinin daha da artması lazımdır. Bu məqsədlə, iqtisadiyyatların qarşılıqlı olaraq ortaq və ya bir-birinə ahəngdar siyasət yeritməsi faydalı ola bilər. Buna misal olaraq diversifikasiya siyasətinin tətbiqi göstərilə bilər. Eyni zamanda müasir texnologiyalara əsaslanan, habelə rəqabətqabiliyyətli məhsullar yaradılması üçün müəssisə və firmaların fəaliyyəti təbii ki, ölkəmizin GUAM üzvü ölkələrlə xarici ticarətində pozitiv istiqamətli meyillərə təkan verəcəkdir. Ümumiyyətlə, son on ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi 6,6 dəfə yüksəlmişdir. Ölkələr arasında idxal 4,1 dəfə çoxalarkən, ixracı 9,3 dəfə, habelə qeyri-neft ixracı isə 4,7 dəfə artmışdır.

Həyata keçirilən iqtisadi politikalарın ən önəmli yönlərindən ən əhəmiyyətliləri əvvəlcədən qeyd edildiyi kimi qabaqcıl texnologiyaların, xarici və daxili investisiyaların cəlbı, habelə idarəetmə praktikasının daha da təkmilləşdirilməsidir. Bu məqsədlə təşkilat çərçivəsində bərqərar edilmiş siyasi və makroiqtisadi sabilliyi, investorların haqq və hüquqlarının etibarla təmin edilməsi, əlverişli coğrafi mühitin, zəngin təbii sərvətlərin, yüksək ixtisaslı əmək qüvvəsi bu ölkələri xarici investisiyalar üçün çox cəlbedici bazarlara çevirə bilər. Ümumiyyətlə, günümüzə qədər Azərbaycan Respublikası və GUAM-a üzv olan digər ölkələr arasında investisiyaların təşviq edilməsi, həmçinin qarşılıqlı qorunması ilə bağlı çoxlu müqavilələr imzalanmışdır. Bununla belə bu istiqamətdə günün tələblərinə uyğun olaraq yeni layihələr həyata keçirilməlidir. Buna misal olaraq günümüzdə istifadəsi genişləyən bitcoinu göstərmək olar. Artıq bir çox ölkədə bitcoin bir ödəniş vasitəsi kimi geniş istifadə edilir. Bu baxımdan GUAM daxilində də bu və digər genişləyən dəyişikliklər istiqamətində qarşılıqlı əməkdaşlıq və tənzimləmə tədbirləri genişlənməlidir.

Azərbaycanın regional və beynəlxalq səviyyədə əldə etdiyi sosial-iqtisadi uğurlar, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında göstərilir. Fitch, Standard and Poors, Moodys reyting təşkilatlarının son dövrlərdə Azərbaycanın əldə etdiyi

uğurları reytingini mütəmadi olaraq yüksəltmişdir. "Dünya rəqabət qabiliyyətliliyi 2014-2015" hesabatında ölkəmiz son 5 ildirki, MDB-yə üzv ölkələr arasında ilk sıradadır. Həmçinin verilən hesabatlarda "inflyasiya" amilinə əsasən Respublikamız dünyada da ilk sıralardadır. Bundan başqa "makroiqtisadi mühit" göstəricisinə əsasən 8-ci yerdə, "ümumi milli yığımın ÜDM-ə nisbəti" ilə bağlı göstəricidə isə 10-cu sırada qərarlaşmışdır. Azərbaycanın regional və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı nəticəsində həm global səviyyədə, həm də ölkə daxilində qazandığı uğurların sonunda İnsan İnkişafı İndeksi hesabatında da öz əksini tapmışdır. Belə ki, Azərbaycan əhalisi yüksək insan inkişafı qrupuna daxil olmuşdur.

Əldə edilən uğurlar Azərbaycanın fəaliyyətinin dayanmadan daha da şaxələnməsini tələb etmişdir. Bu baxımdan ölkə qarşısında duran ən vacib hədəflərdən biri GUAM dövlətlərini də əhatə edən siyasətin və əməkdaşlığın, mövcud iqtisad əməkdaşlığın daha da şaxələndirilməsidir. Bu istiqamətdə həmçinin qeyri-neft sferasının inkişafının sürətləndirilməsidir. Yəni investisiyaları yalnız neft sektoruna deyil, həm də qeyri-neft sferasına yönəlməsidir. Bu məqsədə digər ölkələrlə yanaşı, GUAM ölkələrini də cəlb etmək və bu ölkələrin investorlarını təşviq etmək lazımdır.

Azərbaycanın bu yöndə təcrübəsi genişdir. Belə ki, ölkə şirkətlərinin gücü və peşəkarlığı gündən günə yüksəlmiş, bir sıra ölkələrdə, habelə Avropada önəmli infrastruktur proyektlərin reallaşmasında özəl sektor firmalarının aktiv fəaliyyəti gerçəkləşmişdir. Bu münasibətlərin qarşılıqlı əməkdaşlıq içində möhkəmlənməsi mövcud təcrübəni daha da artıracaqdır.

Ölkəmizin beynəlxalq aləmdə yaranmış müsbət imicinin başqa göstəricisi də son zamanlarda beynəlxalq aləmdə özəlləşdirmənin, habelə investisiya proyektlərində Azərbaycanın iştirakı üçün dövlətlərin, həmçinin xarici dövlətlər tərəfindən Respublikamıza bu məqsədlə reallaşan səfərlərin getdikcə çoxalmasıdır. Bu tendensiya GUAM-a üzv olan ölkələr arasında da artırılmalıdır.

Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) ilə GUAM ölkələri arasında iqtisadi əməkdaşlığı gücləndirmək üçün ölkələrin yeni

investisiya mühitinin tapılması və təşviqi ilə bağlı bir neçə tədbirlər həyata keçirilməlidir. AZPROMO-nun bir çox ölkədə nümayəndəlik və təmsilçilikləri yaradılmışdır. Bu nümayəndəliyə misal olaraq Gürcüstanı götürmək olar. Təmsilçiliklərə isə ABŞ, Avstriya, Almaniya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Böyük Britaniya, Rumıniya və s. göstərilə bilər. AZPROMO günümüzə qədər 36 ölkədən 67 xarici tərəfdaş ilə əməkdaşlıq haqqında müqavilə və memorandum imzalamışdır.

Göstərilən sənədlər arasında vətəndaşların qarşılıqlı səfərləri zamanı geniş imkanlar yaradılması, Viza Sadələşdirilməsi Sazişinin tətbiqivə s. həyata keçirilə bilər.

Müvafiq infrastrukturun formalaşması, logistik mərkəzlərin yaradılması vasitəsilə sözügedən bazarlara ixracın daha da şaxələnməsi, İqtisadi İnkişaf Strategiyası çərçivəsində GUAM-da əməkdaşlıq istiqamətində 2020-ci ilədək zəruri fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi, habelə iqtisadi sərgi mərkəzlərində ölkəmizin daimi sərgisinin təşkili üçün önəmli işlər görülə bilər.

Beləliklə, Azərbaycanın davamlı və sürətli sosial-iqtisadi tərəqqisi ölkənin dünya birliyinə adaptasiyasının möhkəmlənməsi, bir-birinə faydalı, yəni qarşılıqlı dostluğun və iqtisadi inkişafı, həmçinin beynəlxalq, regional qurumlar və birliklər çərçivəsində çoxistiqamətli əməkdaşlığın genişləndirilməsi məqsədilə əlverişli infrastruktur yaradır. Bu istiqamətdə GUAM dövlətləri ilə əməkdaşlıq da daxil olmaqla ölkənin xarici iqtisadi münasibətlərinin şaxələnməsi istiqamətində kompleks tədbirlərin reallaşması və məqsədəuyğun şəkildə həyata keçirilməsi davam etdirilməlidir. GUAM üzvü ölkələrin maliyyə institutları ilə qarşılıqlı əməkdaşlığı aparılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası coğrafi mövqeyi baxımından sahib olduğu əlverişli mühitə görə tranzit ölkə olaraq xüsusi əhəmiyyətə sahibdir. Bu xüsusiyyət GUAM ölkələr ilə münasibətdə geniş istifadə edilə bilər. Həyata keçirilən layihələr - TANAP,TAP,Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələri, habelə Şimal-Cənub, Şərq-Qərb magistral avtomobil yolları bu layihələr bir nümunədir. Bura eyni zamanda yeni hava limanlarının tikintisi, əhatəli turizm infrastrukturuna yönəlik təbliğatların

həyata keçirilməsi ölkənin yüksələn tranzit və turizm fərsətlərindən xarici tərəfdaşların səmərəli istifadə etməsi işinə öz müsbət təsirini verəcəkdir.

Həmçinin ölkələrdə turizm sektorunun inkişafı məqsədilə qarşılıqlı razılaşmalar aparıla və investisiya qoyuluşları bu sektorda genişlənə bilər.

Azərbaycanın GUAM dövlətləri ilə xarici ticarət münasibətlərinin tərəqqisi daima diqqətdə duran mövzulardandır. Bunun səbəbi olaraq, yerli məhsulların beynəlxalq aləmi, həmçinin qeyri-ənənəvi bazarlara çıxarılması hədəfini genişləndirmək üçün önəmli tədbirlər görülməlidir. Dövlət rəhbərləri bu istiqamətdə fəaliyyəti genişləndirmək üçün, dövlət dəstəyilə potensial gücə sahib ixrac bölgələrində logistik mərkəzlərin formalaşmasına təkan verməlidirlər. Bu məqsədlə zəruri olan investisiya qoyuluşlarının təşviqi üçün fəaliyyətlər aparılmalı və investorların marağı aparılan fəaliyyətlərdə diqqət mərkəzində tutulmalıdır. Bu baxımdan, ilk olaraq, investorlar üçün önəm və əhəmiyyət daşıyan investisiyaların qarşılıqlı olaraq qorunması, həmçinin zəruri olduqda vergi güzəştləri, vergi kreditləri ilə onların təşviqi, eyni zamanda investorları ölkələrdən qaçıran ikiqat vergitutmanın qarşısının alınması kimi fəaliyyətləri planlaşdıran hüquq-müqavilə bazasının formalaşması lazımdır.

Əməkdaşlıq istiqamətində yuxarıda göstərilən yeniliklərdən başqa, Azərbaycanda GUAM dövlətləri ilə prioritet istiqamətlərə, xüsusilə də sənaye texnoparklarına, kənd təsərrüfatı sahəsinə, İKT, ətraf mühitin mühafizəsi - yaşıl iqtisadiyyatın təmini və digər sferalara xarici investisiyaların təşviq edilməsi, həmçinin müvafiq sahələr üzrə yeni texnologiyalar ilə rəqabətqabiliyyətli idarəetmə mərkəzlərinin tətbiqi yönündə işlər davam etdirilməlidir.

İqtisadi münasibətlərin şaxələnməsi məqsədilə xarici ölkələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan azərbaycanlı iş adamları daima diqqət mərkəzində tutulmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə bağladığı müqavilədə iş adamları ilə mütəmadi danışılıqlar aparılmalı, qarşılaşılan problem və çətinliklər mütəmadi olaraq öyrənilməlidir.

Makroiqtisadi stabitliyin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təşkili, biznes ilə investisiya mühitində keyfiyyətin daha da artırılması, dünya

iqtisadi mərkəzinə integrasiyanın əlçatanlığı, xarici iqtisadi münasibətlərin və GUAM dövlətləri daxil olmaqla digər beynəlxalq təşkilatlarla dostluqların genişləndirilməsi, xarici ölkələrlə iki tərəfli əməkdaşlığın tərəqqisi müstəqil Azərbaycan Respublikasının getdikcə qüdrətlənməsinə səbəb olacaq, Respublikamızın dünyada nüfuzunu artıracaqdır [23].

Uğurlu daxili siyasəti ilə xarici siyasətinin bir nəticəsi olaraq dünyanın siyasi-iqtisadi məkanında öz mövqeyini gücləndirməsi üçün etibarlı tərəfdaşlara ehtiyac vardır. GUAM bu baxımdan çox əhəmiyyətli bir qurumdur. İqtisadi, sosial və mədəni inkişaf yolunda GUAM dövlətləri ilə genişləyən əməkdaşlıq nəticəsində qazanılan nailiyyətlər, daha sürətli inkişaf naminə yaradılan səmərəli fürsətlər qarşıya qoyulan əsas məqsədnin - Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkəyə dönüşməsi məqsədinin reallaşmasına önəmli təminat yaradır.

3.3 Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının proqnoz modelləri

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) qlobal iqtisadi inkişaf proqnozunu aşağı salıb. Təşkilatın yeni açıqlanan iqtisadi proqnozuna görə qlobal inkişaf gözləntisi 3.4%-dən 3.1%-ə endirilib. Bu proqnoz çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkə olaraq Azərbaycanın digər GUAM ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının səviyyəsinin necə seyr edəcəyi də tədqiq edilməsi zəruri olan sahədir. Belə ki, bu istiqamətdə proqnozların hazırlaması ölkələrin gələcəkdə həyata keçirəcəkləri layihələrdən gözlənilən nəticələri və bu nəticələrin qiymətləndirilməsi imkanı verir.

Ölkələrin əsas məqsədlərindən biri əhalinin həyat fəaliyyətinin təmin olunması üçün lazımı şəraitin yaradılmasıdır. Bu baxımdan GUAM ölkələrinin də iqtisadi əməkdaşlıqlarının inkişaf qanunauyğunluqları və həyata keçirəcəkləri proqnozların modeli bu əsasda formalaşmalıdır. Çünki hər bir ölkədə vətəndaşların zəruri tələbatı dövlət iqtisadiyyatının ixtisaslaşmasından asılı olmayaraq dəyişməz qalır. Belə ki, istənilən regionun məhsul istehsalının növündən və miqdarından asılı olmayaraq həmin dövlətdə ərzaq, yaşayış, iş, mənəvi və fiziki inkişaf,

uşaqların tərbiyəsi və təhsili, xüsusi təhsil, saėlamlıėın qorunması, müxtəlif material təminatı və xidmətlər, nəqliyyat, rabitə və s. olan tələbat başqa regionlarda olduėu kimi mövcuddur və bütün regionlarda idarəçilik ilk növbədə onlara olan tələbatın təmin edilməsinə yönəldilməlidir. Bu tələbatın hər hansı birinin ödənilməməsi cəmiyyət tərəfindən uėursuz inkişaf kimi qəbul edilir. Ona görə də inkişaf davamlı olmalıdır ki, ərazinin hərtərəfli potensialının təkrar istehsalı üçün əsas  r aitin saxlanması təmin etsin. Bu mənada elmi əsaslı inkişaf regionda mövcud olan problemin həllinə düşünülmüş yanaşma tələb edir. Beləliklə, düşünülmüş və elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış regional iqtisadi əməkdaşlıq prosesləri tənzimləyən sistemli siyasət olmalıdır. Bu mənada regional iqtisadi  m kda lıėının proqnoz modelində a aėıdakı global vəzifələr durur [28]:

- vahid iqtisadi məkan yaratmaq və onu möhkəmləndirmək, dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin iqtisadi, sosial, hüquqi və təşkilati əsaslarını təkmilləşdirmək;
- region dövlətlərin yüksələn templ  sosial-iqtisadi inkişafı üçün zəmin yaratmaq;
-  zv dövlətlər üçün strateji əhəmiyyəti sahələrin sürətli inkişafına  st nl  vermək;
- regionların təbii-iqtisadi imkanlarından səmərəli istifadə etmək;

GUAM ölkələri arasında regional iqtisadi  m kda lıėının proqnoz modelinin səmərəli fəaliyyəti üçün    amilə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu amillərdən ilki daşınmaz əmlak (təbii ehtiyatlar, əsas fondlar, stasionar infrastruktura və s.), hərəkətdə olan resurslar (kapital, avadanlıq, texnologiya və s.) və insan amilindən ibarətdir. Bu amillərdən hər hansı birinin  atı mazlıėı GUAM ölkələrinin inkişafını zəiflədə bilər. Məsələn, daşınmaz resursların v  əmək resurslarının (insan amili)  oxluėu avadanlıq, texnologiya, maliyyə resurslarının  atı mazlıėı  r aitində istehsal fondlarının tam istifadə edilməməsi v  işsizliyin ba  verməsi ilə müşayət olunar. Ölkələr arasında regional iqtisadi  m kda lıėın inkişafının davamlı xarakter alması üçün ərazinin bütün potensialından uzun müddət istifadə etmək imkanı olmalıdır. Ona görə də bir üzv dövlətdə əsas fondlardan – təbii resurslar,

əhali və mövcud istehsal fondlarından birinin bərpa edilməyən istismarına da yol vermək olmaz. Əks halda həmin amilin tam olmaması regional dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərə bilər.

Azərbaycanda regional iqtisadi əməkdaşlığın proqnozlaşdırılmasında əsas hədəf regional əməkdaşlığın səmərəliliyinin və dolayısıyla regional səviyyədə iqtisadiyyatın bütün sahələrinin daha detallı öyrənilməsidir. Bu aspektdən ölkələr arasında müxtəlif mülkiyyət növlərinin formalaşmasında, təşkilati-hüquqi baxımdan bir-birindən fərqlənən kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının yaradılmasında çətinliklərin aradan qaldırılması hədəflənir. Azərbaycanda qəbul olunmuş və müxtəlif istiqamətləri əhatə edən strateji yol xəritəsi bunu deməyə əsas verir.

Beləliklə, Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə regional iqtisadi əməkdaşlığının proqnoz modellərinin hazırlanması və istiqamətlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar [33]:

- regionun ölkələri arasında əməkdaşlığın idarə edilməsində optimal qərarların qəbulu üçün onun inkişafı üzrə proqnozların hazırlanması;
- iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsində elmi metod və qaydalardan, iqtisadi modelləşdirmədən, statistik, sosioloji və təşkilati tədqiqatlardan geniş istifadə edilməsi;
- regional əməkdaşlığın tənzimlənməsi prosesində müxtəlif xarakterli informasiyanın toplanması, onların emalı, mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması;
- regional iqtisadi əməkdaşlıq üçün coğrafi sərhədlərin aradan qaldırılması,
- müasir texniki vasitələrinin geniş tətbiqi və s.

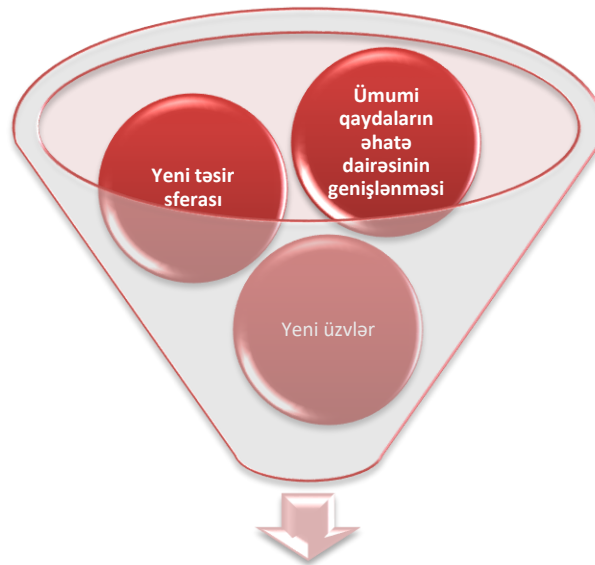
Əvvəlki paragraflarda görüldüyü kimi Azərbaycan GUAM ölkələri ilə sıx ticarət əlqələri qurmuşdur. Bu aspektdən ölkələrarası mövcud ticarət sisteminə baxdıqda hal-hazırda rəqabət münasibətlərinin reallaşdığı dünya, habelə regional miqyasda ticarət sisteminin mühüm dəyişikliklər mərhələsində olduğu görülür. Ümumiyyətlə, beynəlxalq ticarət sistemini tənzimlənməsi Dünya Ticarət Təşkilatı (WTO) prinsipləri ilə fəaliyyət göstərən çoxtərəfli ticarət sisteminə əsaslanır.

İnkişaf etməkdə olan dövlətlərin beynəlxalq ticarətdə rolunun artması və regional ticarət sazişlərinin fəaliyyəti nəticəsində çoxqütblü ticarət sistemi formalaşmışdır. Lakin WTO-nun Doha raundunda ticarət danışıqlarının uğursuzluqları qloballaşma və milli inkişaf maraqları arasındakı böyük ziddiyyətlərin olmasını göstərmişdir. Bu isə liberallaşma və milli inkişaf məsələləri üzrə çoxtərəfli konsensusun formalaşdırılmasının yeni yollarının axtarışının zəruriliyini göstərir. Bundan başqa, ticarət siyasətində «konfiqurasiyanın» dəyişdirilməsi və burada əsas diqqətin başlıca inkişaf məqsədlərinə yönəldilməsi daha da aktuallaşmaqdadır. Bu kimi problemlər istiqamətində Azərbaycanla GUAM ölkələri arasında regional iqtisadi əməkdaşlığının proqnoz modelində bu nüanslar həmişə diqqət mərkəzində tutulmalı və milli maraqlar ilə region dövlətlərin maraqları uzlaşmalıdır.

Azad ticarət və rəqabət iqtisadi əhəmiyyəti və hüdudları nəzəri cəhətdən kifayət qədər əsaslandırılmış bir fenomendir. Ticarət azadlığının effektiv qlobal müdafiəçisi kimi yaradılan təşkilatların bu istiqamətdə təcrübəsindən faydalanmaq lazımdır. Belə ki, hələ 1999-cu ilin sonlarında WTO-nun Sietl (ABŞ) konfransının yekunu uğursuz olmuşdur. İki il sonra 2001-ci ildə Doha (Qatar) danışıqlar bir qədər canlansa da, 2008-2009-cu illər ərzində yenidən proteksionist tədbirlərlə bağlı mübahidə olunan meyllər WTO-nun rolu və fəaliyyəti ilə əlaqəli optimizmi xeyli azaltmışdır.

Beləliklə 12 il əvvəl Doha sammitində dünya ticarətinin liberallaşma sazişi üzrə başlanan danışıqların taleyi Bali sammitində (2013) yeni mərhələyə daxil oldu. Ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi, kənd-təsərrüfatı və inkişaf etməkdə olan ölkələr kimi üç mühüm istiqaməti əhatə edən «Bali paketi» sazişlərinin imzalanması uzun sürən Doha raundundan sonra, beynəlxalq ticarət qaydaları sferasında yeni metodlara zərurəti bir daha göstərdi. WTO-nun miqyasca genişlənməsi şəraitində inkişaf etməkdə olan dövlətlərlə sənayecə inkişaf etmiş dövlətlər arasında iqtisadi maraqlar daha da qütbləşmiş və ziddiyyətləri atmışdır. Mövcud şəraitdə GUAM ölkələrinin fəaliyyəti yeni inkişaf modelinin hazırlanmasını zəruri edir. Belə bir coğrafi genişlənmə fonunda yeni təsir

sferalarının yaranması və daha səmərəli əməkdaşlıq formatının olması obyektiv zərurətə cəvrilmişdir.

GUAM müasir aspektdə

Şəkil 1. GUAM təşkilatı müasir aspektdə

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal təmayüllər və yeni geoiqtisadi situasiya fonundadır. Müasir dünya iqtisadiyyatı əsaslı dəyişikliklər və assimetrik inkişaf dövrünü yaşayır. Dünya iqtisadiyyatında neft və qaz sahəsində müasir tələbatlarını ödəyə biləcək sərvət mövcuddur. Ancaq onların hasilat edilməsi və emalı neft ixrac edən regionlarda getdikcə iqtisadi cəhətdən çətindir. Keyfiyyətli məhsulların əldə edilməsi daim effektiv emal texnologiyalarının tətbiqini tələb edir. Emal texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi öz növbəsində böyük miqyaslı investisiya qoyuluşlarının və geosiyasi sabitliyin qərarlaşmasını zərurri edir. Xüsusilə də Fars körfəzi və Yaxın Şərq regionu ölkələrinin vəziyyətində yeni geoiqtisadi vəziyyət yaratmaqla vacib investisiya qoyuluşlarının perspektivi üçün qeyri müəyyənliyə səbəb olmuşdu. Bütün dünyada vacib təmayüllər neftin qiymətinin səviyyəsindən kəskin asılılıqdadır. Digər tərəfdən isə indi müsair iqtisadiyyatda enerji effektivliyi və «enerji qənaətliliyi» ümumdünya prioritetidir. Bütün bunlara nəzərən

Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasəti həm rəqəbətlik və davamlı inkişafın gələcəyi üçün müstəsna dərəcədə aktualdır.

Azərbaycanda iqtisadi şaxələndirmə siyasəti və modeli GUAM ölkələri ilə əməkdaşlıq modelində də ən əsas prioritet sahədir. Beynəlxalq reyting agentliyi tərəfindən Azərbaycanın davamlı iqtisadi artıma sahib ölkə olaraq qiymətləndirilməsi baş verir. Son 10 ilin statistik hasabatlarına əsasən 2005-2015-ci illər ərzində məlum global iqtisadi böhran dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatı dinamik inkişaf nümayiş etdirmiş və ölkənin milli gəliri 5 dəfəyədək artmışdır. Rəqəbətlik səviyyəsinin yüksəldilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində strateji hədəf kimi müəyyən edilməlidir. Azərbaycanda şaxələndirmə problemlərinə çağdaş mərhələdə yüksək qayğı yetirməsi və bu məsələnin həllinin aktuallığı tam bir sıra səbəblərlə bağlıdır:

- Azərbaycan iqtisadiyyatında xammal yönümlülük;
- ixracın monostrukturunun yox olmasına imkan verə biləcək vasitə və mexanizmlərin axtarışı;
- Qlobal iqtisadi sferanın rəqəbətqabiliyyətli iştirakçısı ola biləcək innovasiya sisteminin formalaşdırılması zəruriliyi;
- İqtisadi artımın yeni amillər, xüsusilə də investisiya-innovasiya ilə elmtutumlu mənbələrin üstünlüyü hesabın təmin olunması.
- Yeni şəraitə müvafiq “bilik iqtisadiyyatı” üzrə modelin qurulması.

Azərbaycanda şaxələndirmə modelinin reallaşması aşağıdakı yanaşmalar kontekstində nəzərdən keçirilə bilər:

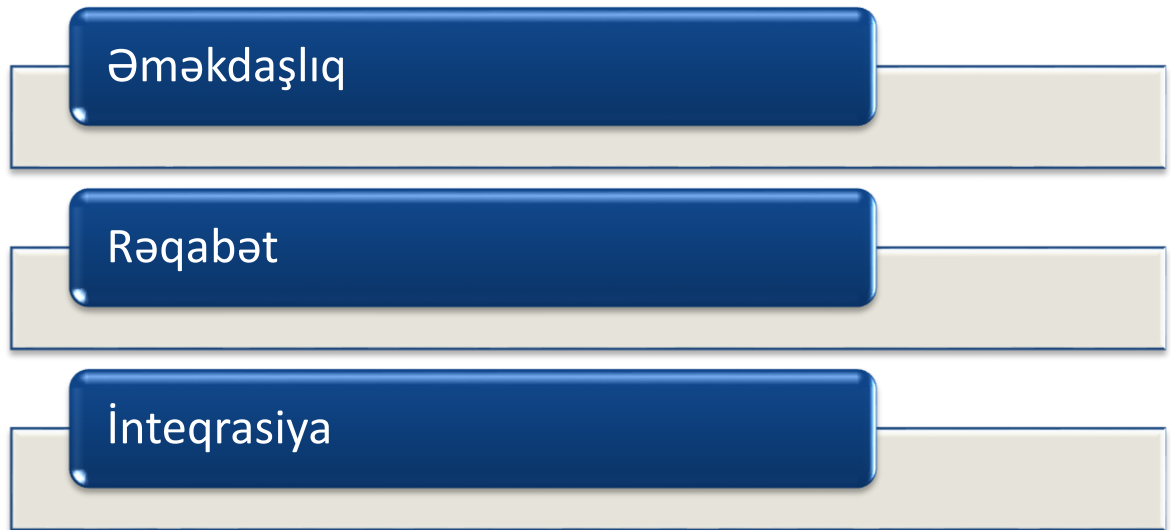
A. Şaxələndirmə bir məqsəd olaraq davamlı inkişafın təmini, risklərin azaldılmasıdır;

B. Şaxələndirmə çoxölçülü proses kimi – prioritet istehsal sahələrinin inkişafının, istehsal olunan malların, xidmətlərin növünün genişlənməsidir;

C. Şaxələndirmə siyasət kimi – iqtisadi fəaliyyətinin universal, yəni “inkisaf” formasıdır;

D. Şaxələndirmə bir strategiya olub, yeni biznes sahəsinə çıxışdır.

Qlobal iqtisadi tərəqqinin müasir mənzərəsi fonunda Azərbaycanda şaxələndirmə modelinin reallaşdırılması və onun perspektivliyi iqtisadi strategiyanın üç komponentinin qarşılıqlı münasibəti, təsirdə olması və dialektik vəhtədində ola bilər (şəkil 2):

Şəkil 2. Şaxələndirmə modelində inteqrasiya, əməkdaşlıq və rəqabətin vəhdəti

Azərbaycan Respublikasında milli inkişaf üçün strateji hədəflər vahid konsepsiyada və bəzi dövlət proqramlarında əksini tapa bilər:

- «Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış konsepsiyası»;
- Regionların inkişaf proqramı;
- İnsan resursu və onun rolundan istifadə üçün Dövlət Proqramları;
- Ayrı-ayrı sektorların inkişafının stimullaşdırılması üzrə tədbirlər paketi.

Ölkə üzrə qəbul edilmiş bütün bu strateji hədəflər mütləq GUAM ölkələri ilə əməkdaşlıqda nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycanda iqtisadi diversifikasiya siyasətinin həyata keçirilməsi prosesi institutların rolunun genişləndirilməsini tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycanda aşağıdakı institutsional strukturların fəaliyyətini, habelə rolunu qeyd etmək olar:

- Azərbaycan investisiya Şirkəti (AİS),
- Sahibkarlığa dəstək Milli Fondu,
- Aqrar sahədə “Aqrrolizing” kompaniyası və s.

Ölkədə innovasiya inkişafının çoxyönlü stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın texnoloji səviyyəsinin yüksəlişi, ixracyönlü məhsulun istehsalı; aqrar, turizm, İKT sferasının inkişafı ilə bağlı vacib tədbir və fəaliyyətlər qeyri-neft sektorunun tərəqqisi üçün əlverişli mühit yaratmışdır. Bunlar iqtisadi artımın keyfiyyəti üçün əsas amillər hesab olunur.

Azərbaycanda iqtisadi siyasət, ilk olaraq neft sektorundan mümkün olduğu qədər asılılıq azaltmağa, qeyri-neft sektorunun daimi inkişafına yönəlibdir. Bu cür siyasət daxilində çağdaş kimya, metallurgiya, neft–kimya, maşınqayırma kompleksləri, hərbi sənaye kompleksləri, yeyinti sənayesi, tikinti sahələrinə xüsusi diqqət verilir [22].

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ticarət istiqamətində bir sıra məhsullar üzrə ixrac imkanları genişlənmişdir. Lakin hələlik neft məhsullarının ixracının birmənalı üstünlüyünün qorunması, beynəlxalq ticarət gücünün yaxşılaşdırılması rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsal olunmasına nail olmağı və ixrac strukturunun şaxələndirilməsi ilə yanaşı ixrac bazarlarının genişləndirilməsini tələb edir.

NƏTİCƏ

Müasir dünyada qloballaşma dövlətlərin sərhədlərini, milli-etnik sədlərini keçərək insan həyatının bütün sahələrinə – iqtisadi, sosial, siyasi, mədəni, informasiya və s. müdaxilə etmiş və “Vahid dünya fəaliyyət məkanı” yaratmışdır. Bu məkanda dövlətlərarası ticarət, integrasiya, miqrasiya, kapitalın hərəkəti və s. beynəlxalq və regional iqtisadi münasibətlər vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafını şərtləndirən və əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirən əsas amillərdən biri dövlətlərarası uğurlu idxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilib genişləndirməklə, milli marağın qorunub saxlanılmasıdır. Dövlətlər arasında integrasiyanın artdığı indiki şəraitdə əməyin beynəlxalq bölgüsünə əsaslanan, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yeni mərhələsinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının indiki inkişaf mərhələsində beynəlxalq və regional iqtisadi münasibətlər bütün dünyanın geoiqtisadi əlaqələrinin istehsalat və ticarəti, ayrı-ayrı dövlətlərin fikir və düşüncələrini birləşdirmiş, virtuallaşdırmış və standartlaşdırmışdır. Elektron avadanlıqların beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yaratdığı imkanlar – internet vasitəsi ilə ticarət, pul köçürmələri, beynəlxalq iqtisadi müqavilələrin bağlanması və s. insanların qarşılıqlı geoiqtisadi ünsiyyətində əsl inqilabi çevriliş etmiş və bütün milli sərhədləri ötüb keçmişdir.

Beləliklə, beynəlxalq və regional iqtisadi münasibətlərdə əks olunan dövlətlərarası obyektiv qarşılıqlı proses bəşəriyyətin müasir geoiqtisadi qloballaşmanın inkişafı meyllərinin nəticəsidir. Dünyada yaranan hazırkı vahid maliyyə, təsərrüfat, ticarət, nəqliyyat, rabitə, texnologiya, investisiya, informasiya məkanını və sistemini yaratmışdır. Dünya təsərrüfatının liberallaşması, investisiyaların qarşılıqlı qorunması, gömrük, vergi sisteminin universallaşdırılması və standartlaşdırılması elə həddə çatmışdır ki, milli sərhədlər rəmzi xarakter daşımağa başlamışdır.

Qlobal iqtisadi münasibətlər sistemində ölkələr müxtəlif təsərrüfat, sistem-

lərinin – istehsal, elmi-texniki, kommersiya, valyuta-maliyyə, pul-kredit və informasiya üzrə əməyin beynəlxalq bölgüsünə əsaslanan milli əlaqələrini hərtərəfli inkişaf etdirməyə çalışırlar.

Bu baxımdan Azərbaycan region dövlətləri ilə sıx əməkdaşlıq münasibətinə girərək müəyyən şəraitdə və müxtəlif faktorların təsiri altında reallaşdırmaqdadır. Bu şərait və faktorlar altında Azərbaycan əməkdaşlıq etdiyi təşkilatlardan biri olan GUAM-la iqtisadi əlaqələrini müxtəlif olmaqla ayrı-ayrı iqtisadi mərhələ, inkişaf, mühit, resurs, əmtəə və xidmətin rəqabət qabiliyyətlərindən asılı olaraq formalaşdırmışdır.

Aparılmış tədqiqat işində Azərbaycanın GUAM ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri və onun inkişaf perspektivləri tədqiq edilmişdir. Aparılmış tədqiqatdan qurulduğu gündən günümüzdə qədər bu təşkilatın üzv dövlətləri arasında əlaqələrinin genişləndiyi görülmüşdür. Xüsusilə xarici ticarət bu ölkələr arasında artmışdır. Aparılmış tədqiqatda təşkilatın üzvü olan ölkələr arasında təkcə iqtisadi deyil, sosial, siyasi və mədəni sahədə də əlaqələrin möhkəmləndiyi görülmüşdür. Ancaq bu əlaqələrin daha da inkişafı üçün mövcud əlaqələrdə yer verilməmiş və ya daha az yer tutmuş mal və xidmətlərin artırılmasının zəruriliyi vurğulanmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan daxili imkanlar hesabına Gürcüstana qaz nəqlinə başlamışdır //Azərbaycan, 25 yanvar 2016.
2. Azərbaycan Gürcüstanda yaranmış enerji probleminin aradan qaldırılmasına kömək edir //Azərbaycan, 24 yanvar 2016.
3. Azərbaycan Hesablama Palatası ilə Ukrayna Hesablama Palatası arasında saziş imzalanmışdır //Azərbaycan, 5 may 2012.
4. Azərbaycan hökuməti nümayəndə heyətinin Özbəkistana səfəri: [Azərbaycan- Özbəkistan hökumətlərarası birgə iqtisadi komissiyasının iclası haqqında] //Azərbaycan, 20 aprel 2011.
5. Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında ticarət əlaqələri genişlənir //Azərbaycan, 20 iyul 2015.
6. Azərbaycan ilə Ukrayna arasında iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi məsələləri müzakirə olunmuşdur //Azərbaycan, 19 aprel 2016.
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: [Gürcüstan Respublikasında yanacaq və elektrik enerjisi ilə təminatda yaranmış mürəkkəb vəziyyətlə əlaqədar onlara humanitar yardım göstərilməsi haqqında] //Azərbaycan.- 17 noyabr 2016.
8. 2017-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə ticarət əlaqələri haqqında, <http://www.economy.gov.az>, 17.05.2017
9. Azərbaycan -2015: İnkişaf strategiyasında yeni mərhələ, Bakı, Azərneşr, 2015.
10. Abbasov Mahir, Azərbaycanın beynəlxalq münasibətləri iqtisadi siyasət kontekstində, Bakı, 2016.
11. Azərbaycan sahibkarları “Moldova Biznes Həftəsi 2017”yə dəvət olunurlar, Azər Tac, 18.08.2017
12. Azərbaycan və Gürcüstan aviatorları arasında memorandum imzalanmışdır //Azərbaycan, 23 yanvar 2014.

13. Azərbaycan və Ukrayna Hesablama Palataları arasında əməkdaşlıq əlaqələri genişlənir //Azərbaycan.- 2006.- 5 may.- S. 2. \ Qaraxanlı, R. ABŞ GUAM-ın Kiyev sammitinin nəticələrini alqışlayır: Fransanın “Le Figaro” qəzeti: “Qərb yönümlü təşkilat neft və qazla varlı olan Azərbaycanın üzvlüyündən uda bilər” //Azərbaycan, 25 may, 2006.
14. Azərbaycanla investisiya siyasəti uğurla həyata keçirilir, Xalq qəzeti, 19.12.2016.
15. Azər Pənahov, Beynəlxalq iqtisadi siyasət (Metodik vəsait), Bakı, 2016
16. Azərbaycan – GUAM, http://republic.preslib.az/az_a7-8.html
17. Azərbaycan - Moldova sənədləri imzalanmışdır: [beş il üçün ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında] //Azərbaycan, 9 sentyabr 1995.
18. Azərbaycan – GUAM, http://republic.preslib.az/az_a7-8.html
19. Azərbaycan - Moldova sənədləri imzalanmışdır: [beş il üçün ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında] //Azərbaycan, 9 sentyabr 1995. Azər Pənahov, Beynəlxalq iqtisadi siyasət (Metodik vəsait), Bakı, 2016
20. Azərbaycan – GUAM, http://republic.preslib.az/az_a7-8.html
21. Azərbaycan - Moldova sənədləri imzalanmışdır: [beş il üçün ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında] //Azərbaycan, 9 sentyabr 1995. Azərbaycanın iqtisadiyyat naziri Şahin Mustafayev Gürcüstanın iqtisadiyyat və davamlı inkişaf naziri Giorgi Qaxarian ilə görüşü. <https://www.amerikaninsesi.org/a/iqtisadiyyat/3899845.html>.
22. GUAM ölkələri arasında azad iqtisadi zona yaradılacaq, AzərTac, <https://azertag.az/xeber/1101065>, 09.10.2017
23. Azərbaycanın prezidenti Heydər Əliyev Moldovanın Baş nazirini qəbul etmişdir //Azərbaycan, 9 sentyabr 1995.
24. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2017, Bakı, 2017.
25. Azərbaycan-Moldova münasibətlərinin inkişafında mühüm mərhələ: Moldova Respublikasının Prezidenti Vladimir Voroninin Azərbaycana səfəri: [Materiallar] //Azərbaycan, 28 oktyabr 2004.

26. Baş nazirin Gürcüstana səfəri: [Azərbaycan-Gürcüstan hökumətlərarası iqtisadi əməkdaşlıq komissiyasının növbəti iclasında iştirak etmək üçün] //Azərbaycan, 17 avqust 2006.
27. Belarus və Moldova Respublikalarında görüşlər: [Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin birinci müavini A. Abbasovun Belarus və Moldova Respublikalarında iqtisadi sazişlərlə əlaqədar səfəri] //Azərbaycan, 13 yanvar 1995.
28. Bərxudarov Mənsur və Məmmədov Nüsrəddin, İqtisadi Təhlükəsizlik, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2006.
29. Bərxudarov Mənsur, “Azərbaycan Respublikasının Yaxın Şərq ölkələri ilə xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf perspektivləri “ Bakı, 1995
30. Bərxudarov Mənsur, “Biznes sistemi və milli iqtisadiyyatın formalaşması problemləri Curnal:” İqtisad elmləri: Nəzəriyyə və praktika, № 3.4.
31. Bərxudarov Mənsur, Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri: tarixi və müasirlik Elm nəşriyyatı. Bakı, 2002.
32. Bərxudarov Mənsur, Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti və iqtisadi təhlükəsizlik problemləri Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 70 illik yubileyinə həsr edilmiş praktiki konfransın tezisləri, Bakı, 2001
33. Bərxudarov Mənsur, Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti: formalaşması və əsas istiqamətləri ADU Elmi xəbərlər. № 3. Bakı, 2003
34. Bərxudarov Mənsur, Azərbaycanın xarici ticarətinin bəzi göstəriciləri və milli iqtisadiyyatın formalaşması problemləri Ali məktəblərarası tematik məjmuə. II. Buraxılış. ADDİ, 1999
35. Bərxudarov Mənsur, İqtisad elmi yeni paradiqma axtarışında, “Dünya İqtisadiyyatının İnkişaf Paradiqması: Bazar və Sonrası” mövzusunda Avrasiya Sosial Elmlər Forumu 18-21 Oktyabr 2012 Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, 2013, ss.145-147.
36. Bərxudarov Mənsur, Qlobal iqtisadi böhran şəraitində regional iqtisadi təhlükəsizliyin bəzi nəzəri məsələləri / “Qlobal maliyyə böhranı: iqtisadi təhlükəsizliyin Azərbaycan modeli və dünya təcrübəsi” mövzusunda

- beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları (I Kitab), Bakı: "İqtisad Universiteti" 2010, 305- 313.
37. Bərxudarov Mənsur, Subregional əməkdaşlıq çərçivəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının klasterləşdirilməsi (Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin təmsalında) Ümumimilli lider Heydər Əliyevin 90 illiyin əhəsr olunmuş beynəlxalq konfrans. "Bir millət iki 1 ç.v. 13 dövlət iqtisadi və ticari münasibətlərin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri. Bakı, 13 may 2013.
38. Bərxudarov Mənsur, Xarici iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsinin ölkə iqtisadiyyatına mənafelər baxımından təsiri. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika. № 3-4, Bakı, 2002.
39. Daşkənddə hökumətlərarası komissiyasının növbəti iclası keçiriləcəkdir: [Azərbaycanla Özbəkistan arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə hökumətlərarası komissiyasının altıncı iclası haqqında] //Azərbaycan, 12 iyun 2003.
40. Əhmədov Ənvər, Allahverdiyev Həsən, Qafarov Kamil, İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, Bakı, 2002.
41. Əhmədov Ənvər, Allahverdiyev Həsən, Qafarov Kamil, Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, 2007.
42. Əhmədov Məhiş, Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı, 2003.
43. GUAM–ın ticarət və nəqliyyatın dəstəklənməsi layihəsində "Asan İmza" Azərbaycanın Rəqəmsal Ticarət Qovşağı və transsərhəd elektron xidmətlər üçün təhlükəsizlik açarı kimi, <http://asanimza.az/>, 05.06.2017.
44. Həsənov Əli, Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı, Azər nəşr, 2005.
45. <http://www.supremecourt.gov.az/static/view/7>, AR Ali Məhkəməsinin saytı.
46. İqtisadi maraqlar Azərbaycan-Moldova əməkdaşlığının inkişafını zəruri edir, İki Sahil, 22-06-2017.
47. Azərbaycanın diplomatik xidmət orqanları rəhbərlərinin beşinci müşavirəsində İlham Əliyevin nitqi, <http://president.az/mobile/articles/12392>.

48. Məmmədov Şahin, Dost yardımına görə minnətdarlıq: [Gürcüstana göstərilən humanitar yardımla əlaqədar] //Azərbaycan, 2015, 16 dekabr.
49. Minilliyin inkişaf məqsədlərinin əldə edilməsi istiqamətinə Azərbaycanın nailiyyətləri, Bakı, 2004.
50. Moldovanın Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinin nümayəndə heyəti Bakıda səfərdədir //Azərbaycan.- 2006.- 24 iyun.
51. Münaqişələr GUAM məkanında inkişafa mane olur, <http://cbc.az>, 18.12.2017
52. Pənahov Azər, Beynəlxalq iqtisadi siyasət (Metodik vəsait), Bakı, 2016
53. Səmədzadə Ziyad, Azərbaycanın müasir enerji strategiyasına elmi baxış, Azərbaycan, 04 Avqust 2015.
54. TRASEKA - Tarixi İpək Yolunun Bərpası, <http://www.traceca-org.org/az/countries/azrbaycan>
55. World Trade, the Uncertain International Situation. WTO News, www.wto.org. 2015.
56. Zeynalova Zivar, Unjust Income Distribution and the Main Purposes of its Regulation, International Journal of Humanities and Social Science, Center for Promoting Ideas (CPI), 2017, 7(2), ss.180-183.
57. Бандурин Владимир, Рацич Благота, Чатич Майя, Глобализация мировой экономики и Россия. М.: Буквица, 1999.
58. Блатова Наталья, Международное право в документах. М.: Юридическая литература, 1982.
59. Бублик Владимир, Публично и частно-правовые начала в гражданско-правовом регулировании внешнеэкономической деятельности. Дисс. на соиск. уч. ст. д.ю.н. Екатеринбург, 2000.
60. Герчикова Ирина, Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. М.: АО «Консалтбан-кир», 2000.
61. Ковалев Александр. Международное экономическое право и правовое регулирование экономической деятельности. М.: Научная Книга, 2007.

- 62.**Шреплер Ханс-Альбрехт, Международные экономические организации. Справочник. М.: Международные отношения, 1998.
- 63.**Шумилов Владимир, Международное экономическое право в эпоху глобализации. М.: ИМО, 2003.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа называется “Экономические отношения между Азербайджаном и странами ГУАМ и его перспективами развития”. Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава данного исследования называется “Теоретико-концептуальная основа изучения регионального экономического сотрудничества”. Здесь изучается региональное экономическое сотрудничество как экономическая категория и в контексте экономического роста, а также законность и особенности развития регионального экономического сотрудничества в Азербайджане.

Вторая глава диссертационной работы называется “Комплексный анализ и оценка сотрудничества Азербайджана с странами ГУАМ”. Здесь обсуждается реализация трансрегиональных проектов в странах ГУАМ и текущее состояние внешнеторгового и инвестиционного сотрудничества со странами ГУАМ, а также изучены новые тенденции и проблемы в области экономических отношений с странами ГУАМ.

В третьей главе диссертации «Эффективность и развитие экономического сотрудничества с странами ГУАМ в Азербайджане» рассматриваются пути повышения эффективности сотрудничества Азербайджана с странами ГУАМ, пути развития торгово-инвестиционного сотрудничества с странами ГУАМ и прогнозирование моделей экономического сотрудничества с странами ГУАМ в Азербайджане. Результат исследования был отражен в результатах исследований, и были сделаны соответствующие предложения.

SUMMARY

The thesis is called "Economic relations between Azerbaijan and GUAM countries and its development prospects". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is called "Theoretical-Conceptual Basis for Studying Regional Economic Cooperation." Here, regional economic cooperation has been studied as an economic category and in the context of economic growth, as well as the legality and characteristics of the development of regional economic cooperation in Azerbaijan. The second chapter of the thesis is called "Systematic analysis and assessment of the current state of anti-inflationary policy in Azerbaijan".

The second chapter of the dissertation work is called "Complex Analysis and Evaluation of Azerbaijan's Cooperation with GUAM Countries". Here are discussed the implementation of transregional projects in the GUAM countries and the current state of foreign trade and investment cooperation with the GUAM countries and the new trends and challenges in the field of economic relations with GUAM countries.

The third chapter of the dissertation entitled "The Efficiency and Development of Economic Cooperation with GUAM Countries in Azerbaijan" explores ways to increase the effectiveness of Azerbaijan's cooperation with GUAM countries, ways of developing trade and investment cooperation with GUAM countries and forecasting models of economic cooperation with GUAM countries in Azerbaijan. The result of the study has been reflected in the research results and relevant proposals have been made.